

Duplum

A-9467

EESTI
RAHVUSLIKUD SUURMEHED

I SARI NR. 6

ANDRES PÄRL

JÜRI VILMS

EESTI ISESEISVUSE MÄRTER

KIRJASTUSÜHING
„KOOPERATIIV“

157009

A-9467₁₁

EESTI RAHVUSLIKUD SUURMEHED

I SARI

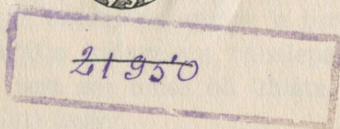
Elulooline kirjastik noorsoole

NR. 6

ANDRES PÄRL

JÜRI VILMS

EESTI ISESEISVUSE MÄRTER

KIRJASTUSÜHING „KOOPERATIIV“
TALLINN 1935

Keeleline korrektor Karl Vainula.

ANDRES PÄRL

JÜRIL VILMS
2

157009

A-9467

i 15852246

0121

Korstna Rein.

Käesoleva sajandi esimesel veerandil tõusis Viljandi-
maal Kabala vallas Kurla küla piiril olev Korstna talu
ligiümbruse tähelepanu keskpunkti. Võõras, kes sõitis
Tallinna — Imavere — Võhma — Viljandi I klassi maan-
teed, vaevalt märkas seda küla serval tee kaldal asetsevat
vasakult viimset mõisa renditalu, sest väliselt ei paku-
nud see silmale midagi iseäralikku. Harilik õlgkatusega,
ennemini korratu kui eeskujulik talu, nagu neid ikka
oleme harjunud nägema mõisapõldude piiril, kust algab
halvem põllupinnas. Ent kohaliku elaniku kujutluses ei
seisnud Korstna poole vaadates mitte selle talu sammel-
danud, kohati lagunenu õlgkatusega talumaja, vaid selle
talu pidaja — „Vana Korstna Rein“ ehk „Vana Vilmsi“.

Korstna Rein, see kõhn, pikakasvuline, valgete juus-
tega, kõrge laubaga, energilise suuga ja teravate, erksate
silmadega mees köitis külarahva tähelepanu enam kui
teised külamehed, sest see mees oli ühiste asjade juhina
ja korraldajana alati tegev.

Oli neid külamehi, kes ei pannud sugugi imeks, et
„Vana Vilmsi“ talupidamine ei sammunud eesrinnas teiste

kõrval, sest teati, et tema endine talu — Piduri, mis asus siinsamas lähedal Arkma külas, müüdi oksjoni teel ja et mees vahepeäl mõisa ehitustöolisena enne Korstnale tulekut ei võinud palju teenida, päälegi, kui suurem osa sissetulekust kulutati Piduri tagasisaamise pärast kohtutes protsessimisele. Ühtlasi oli teada, et Vanal Reinul käisid kaks poega Jüri ja Juhan linnas koolis. See kõik surus talupidamise nõrgale alusele.

Leidus ka neid mehi, kes nägid Vanas Vilmsis meest, kes armastas küll kõiges kaasa rääkida, seletada ja vaielda, ent kõige selle juures ei evinud küllalt tasakaalukust. Tema ühiste asjade ajamises nähti omakasu tagaajamist ja kogu tema olemuses teatavat kerglast joont.

Oli sellega, kuidas oli, kuid tõeks jääb see, et Vana Vilmsi oli tarvilikuna tegev ühiste ettevõtete juures ja et ta lahkus elust mitte oma igapäevase töö juures, vaid silmapilgul, mil oli hobune rakendatud vankri ette, et südaööl alata sõitu Viljandi, et säääl valla volinikuna kohaliku kooli pärast r a h v a asju ajada.

Energiline, eluvallutav tüüp näib olevat Rein Vilmsi isagi — Villem Mihkel Pilstvere kihelkonna Kõo Koksverest, kel esimesest abielust oli viis poega ja teisest, mis algas kuuekümnenda-aastaselt, veel kaks poega.

Üks vanemaid, mõne aasta eest surnud, Vilmside sugupuusse kuuluvaid mehi näitab samuti teatavaid jooni, mis teda harilikust keskpärasest talumehest eraldavad. Näiteks teeb ta ise testamendi, milles on kõige üksikasjalikumalt kirjeldatud, kuidas teda matta, kuidas ja kelle vahel jaotada pärand. Kui lõpuks rahukohtunik loeb: „Ja siis on mul veel ühed vanad pikasäärega vene saapad...“, siis ei suuda kohtunikki tõsise toiminguga juures vanamehe täpsuse üle naeratust hoida.

Juhan Vilmsi arvates, kes praegu Tallinnas arstina töötab, juurdub perekonnanimi Vilms Villema talust.

Rein Vilmsi, selle ühise asja ajaja ja protsessija (külas nimetatakse vaidlust tihti „rotsessimiseks“) esimese pojana, kolmanda lapsena, sündis Piduri talus Pilstvere kihelkonnas Kabala vallas Arkma külas 1. (13.) märtsil 1889. a. meie rahvuskangelane-suurmees J ü r i V i l m s, kes, nagu hiljem näeme, evis mitmekordselt laiemad tegevuspiirid ja juhtis mitmekordselt tähtsamaid „protsesse“, kui tema isa.

Maja, kus Jüri Vilms sündis, on praegugi veel täiesti elamiskõlblik. Ta asetseb Imavere—Võhma—Viljandi I kl. maantee vasakul kaldal Kabala vallamaja ligiduses ja on ümbritsetud kõrgete vahtratega, pärnadega ja paju-dega. Selle maja olevat lasknud ehitada keegi välismaalane, mõisa juustnik, ja see on omal ajal olnud suursugusem kui teised ümbruskonna talumajad, sest ta on ehitatud eraldi — rehealuseta, evib nelja elutuba ja kaht korstnat.

Lapsepõlv ja esimesed kooliaastad.

Nagu iga talulaps, nii pidi ka Jüri Vilms varakult hakkama karjasena talutöösse. Piduri pole väike talu ja koha ostuvõlad sundisid iga perekonnaliikme tööjõu kasutamisele. Iseenesest polnud selles midagi imestada, et kuue-aastane poiss karjas pidi käima. Imekspandav oli aga see, et poisil nii noorelt enne kooliminekut lugemine oli täiesti selge ja sorav — oskus, mida siis maal kindlasti veel peeti selliseks kunstiks, mis eeldab erilist sünnipärast „hääd pääd“.

Poiss olnud väga terane ja elava vaimuga. Ta võinud

tundide viisi istuda „Vana Polta Kaarli“, kellegi Krimmi sõjas käinud kerjusvanamehe magamisaseme päitsis ja kuulata, kuidas see heietanud oma lõputuid sõjajutte ja mälestusi kaugetest maadest ning rahvastest. Sama huviga kuulanud väike Jüri ka ühte eite, kes rääkinud piibli-lugusid. Kõik räägitu jäänud poisikesele hästi meelde ja äratanud igasuguseid küsimusi. Oma lugemisoskusega püüdnud poiss varakult teisi aidata. Muidugi varjatud sooviga, saada kiita ja olla imesteldav, et alles nii noor, kuid juba loeb.

Nii sammunud ta pühapäeva-hommikuti tähtsa näoga „Vungi mamma“ juurde ja ütelnud järsult: „Tere, kas jutlus loetud?“ — Poiss lugenud soravalt jutluse läbi ja läinud siis kohe minema, olles teostanud „tähtsa“ ülesande ning näidanud oma osavust. See näitab igatahes teatavat enese maksmapaneku joont.

Karjapõlv pakkus poisile nii muresid kui rõõme. Siin tülitseti ja lepiti. Siin tuli ajada omandusõiguslikke asju nii mõnegi asjakese juures ja astuda iseseisvalt välja enese kaitseks, nagu see karjalaste juures harilik, kus pole kättesaadav isa ega ema abi.

Mis puutub ümbrusse, milles Jüri Vilms lapseas kasvas, siis peab ütlema, et see koht on Eestis üks luule-vaesemaid ja mitte soodus kirjanike-kunstnike sünnipai-gaks. Pole siin ilusaid mäekünkaid, ei järvi ega isegi jõge mitte, mis oma lookleva läikleva joonega lõikaks tasaste põldude ja heinamaade sirgeid sihte ja pakuks puhast ilutsemisrõõmu.

Talud on siin koondatud suurteks küladeks. Lage, laialdane põllumaa võimaldab suvel näha korraga mitme talu tööelu. Siinsamas laiutusid suure Kabala mõisa põllud, kus jällegi kihas töö, ja viie kilomeetri kaugusel, Võhmas, peatus sel ajal ruttav kitsarööpmelise raudtee rong.

Vilmside perekond (1911).
Ees istuvad vanemad, taga seisavad lapsed.

Peab eeldama, et koht, kus silm alati näeb tööd, mille juures ollakse üksteise võidu — alati on ju näha, kui kaugel ollakse tööga kõrvaltalus —, sunnib inimesi tugevamini tõsielu raamidesse kui mujal, kus talud rohkem omaette, kus töötaja ja seisataja silm võib puhata fantaasiat toites mõnel mäekünkal kasvava pedaja päikese-kullaseil oksil või järve ja jõe sädeleval vetemängul. Tõesti. Võhma ümbrus on pikemat aega Eestis m a j a n d u s l i k u l t sammunud esirinnas, kuid maakohal ainukese kunstilist külge viljeleva asutise, kohase rahvamaja, sai ta alles neil päevil.

Siirdudes vaimsete mõjude juurde, mis Jüri Vilmsi lapsepõlves ümbritsesid, peame siin toonitama, et need töid päevakorrale kõige teravamini elu võitlusliku külje, milles pääosa õiguse otsimisel.

„Õigust“ otsis tema isa Rein, kui Piduri müüdi. Me suudame väga selgesti kujutella silmapilke, mil pere istus kehva laua ääres ja kuulas, kuidas isa jutustas kohtuskäigu tagajärgedest. Ka pole võõras see valu ja meelekibedus, mida tundis perekonna süda armsaks saanud ilusast kodust lahkudes, kus veedeti noore elu algus. — Ja seda kõik seepärast, et „õigust“ oli nii kauge ja kättesaadamatu, et ei suudeta seda küllalt hästi oma jalgealuse kindlustamiseks saavutada ega käes hoida.

Kui ometi ise suudaks kõik kohtuasjad ajada! Kui oleks advokaat, küll siis õiguse kätte saaks! õhati vahest mõnigi kord.

Aga samas Piduri talu ligiduses seisis teine asutis — vallamaja (koha pääl — „kohtumaja“), kus alati olid samad „õiguse“ asjad lahendada. Siin leidus alati kannatajaid ja võitjaid. Ja kannatajate suus helises alati kurtmine „õiguse“ pärast. Terve elu nagu koosnes vaid ja hist „õiguse“ järele!

On selge, et see ruttav tööeluline ümbrus ja vaimsed mõjud ärksa vaimuga poisile tunduvat mõju pidid avaldama nii iseloomu kujunemisel kui ka elukutse valikul. Viimast kinnitabki üks teade tema karjapõlvest, kus ta vanemate poiste hulgas vihaselt jalaga vastu maad põrutanud, kui need jõe ääres kalade jagamisel polevat õiglaselt toiminud. „Oodake, las ma saan advokaadiks, küll ma siis teile näitan, kus õigus seisab!“

Advokaadiks saamiseni seisis aga veel pikk ja mitte sile tee ees.

See algas kaheksa-aastaselt Pilistvere kihelkonnakoolis. Poiss mõistis küll hästi lugeda nii eesti kui ka vene keeles, kuid mis kirjutamisse puutus, siis see oskus puudunud täiesti. Õe mälestuse järgi polevat ta suutnud ühtki tähte ega numbrit valmis „treida“. Ja siis hirmutatud väikest Jurit ja kardetud, et poisi kooliskäimine kujuneb väga raskeks ja võib-olla lõpeb peatselt. Ilusat käekirja hinnati sel ajal vähemalt pooleks hariduseks.

Olgugi et poiss kihelkonnakoolis ja ka hiljem jäi saamatuks „ilukirjas“, tuli ta ometi pääle esimest koolinäädalat koju, mõistes kirjutada ja teha numbreid.

Vaatamata sellele, et Pilistvere kihelkonnakool Vilmsi selleaegsest elukohast vaid 5—6 versta kaugusel asetses, elas poiss nädalate viisi koolimajas, nagu suurem osa selleaegseid õpilasi. Üldse oli sellal Pilistvere ümbruses kombeks, et õpilased isegi 1—2 kilomeetri kauguselt elasid koolimajades. Söödi külma toitu „nädalaleivakotist“ ja rüübatu õhtuti teed pääle.

Tervislik selline koolimajas elamine küll ei olnud, kuid oma hääd vaimukarastavat mõju avaldas ta teatavas mõttes siiski, kui s õ d u r l i k elu kunagi.

Siin pidi olema 10-aastane ja nooremgi „mees“ mehena enda eest väljas. Nii võis juhtuda näiteks, et ettenägema-

tult ja kergeusklikult peteti võib-olla juba esimese ööpäeva jooksul leivakotist paremad palad välja, ja siis pidi see oma kergemeelsuse pärast kannatama kas uue leivakotini või kojusaamiseni. — Teiste süüdistamine ja kaebamine, mis isa-ema juures elavate laste juures harilik, oli siin valusam enesevits.

Samas aga pääsesid lahti klassidevahelised „sõjad“. „Ühiskond“ pidi ühiskonna vastu oma au ja õiguse eest välja astuma ja ennast kaitsema! Kurjategijaid ja vange ootas karm karistus. Neid „poodi“ seinale „risti“, hoiti käsist-jalust kinni ja löödi kõhule. — „Küllap ka Jüri Vilms langes mõnikord „kohtu“ kätte,“ arvab üks tema sõpradest.

See kihelkonnakooli-elu oli küll karm, kuid ometi teatava karastava mõjuga eluraskuste kandmiseks. Ja Jüri Vilms, nagu hiljem näeme, on ka kõige suuremates raskustes oma pää rõõmsalt püsti hoidnud.

Lugemis- ja õppimistung, mis Jüri Vilmsi juures juba kodus varakult avaldus, saab kihelkonnakoolis uut hoogu. Paistab silma enesealgatuslik teadmiste kogumine. Näit. ta püüab õppida ka neid vene keele sõnu, mis pole veel käsil. Korra uurinud ta näit. välja, kuidas on „valla-
vanem“ vene keeles. Järgmisel tunnil juhuslikult küsitud seda. — Kes teab? „Vilms teab!“ Pärast kiidelnud kodus, kui hästi võib mõnikord minna.

Nähes poisi suuri edusamme ja huve, pidasid õpetajad oma kohuseks anda isale kindlat nõu, et ta poega edasi koolitaks. Olgugi et Rein Vilms mõistis haridust hinnata, ei julgenud ta poja edasikoolitamisele esialgu mõtelda majandusliku kitsikuse tõttu.

Lõpuks siiski suutsid õpetajad isa nii kaugele viia, et see nõustus kümne-aastase poja 1899. a. kevadel Pärnu gümnaasiumi eksamile saatma.

Poiss pääses järeleksamiga gümnaasiumi teise klassi. Siin tuleb eriti alla kriipsutada noore, äsja seminari lõpetanud õpetaja Krimm'i energilist, eneseohverdavat tööd tasuta tundide andmisel jne.

Teiste Pilistvere kihelkonnakoolist kõrgematesse koolidesse siirduvate õpilaste hulgast polevat Jüri Vilms sel ajal veel nooruse pärast eriti silma paistnud.

Õppeainetest meeldinud Jürile kihelkonnakoolis kõige rohkem arvutamine. Koolist koju tulles ütelnud ta ikka, et „rehkendada“ võiks kas või terve päeva. Kuid ka ajalugu olnud meeldivamaid.

A. Tammann'i andmetel olnud Jüri Vilms juba kihelkonnakooli ajal elavalt huvitatud rahva üksikutest tuttavamatest tegelastest, nn. „rahvamehe“ tüübist, mille poole tema lapselik auahnus sihtinud. Esimest osa Jüri Vilmsi elukäigust lõpetades olgu rõhutatud, et see kõrge soov, saada kuulsaks tegelaseks, ei ole tühipaljas juhuslik eimillelegi toetuv unistus, milliseid laste juures sageli kuuleme, vaid see toetub selleks vajalikele iseloomuomadusile.

Eeskätt olgu meelde tuletatud Jüri Vilmsis juba varakult avalduvat enese maksmapaneku tungi. Tahe olla midagi, et teised näeksid ja imestuksid. Suur õppimishimu, s. t. tööhimu, mis temas juba varakult avaldus, on juba erilise auahnusetagi jõuks, mis viib inimese kaugele ja kõrgele, kui selleks leidub vähemaidki võimalusi.

Lõpuks kandis seda kõike Jüri Vilmsi kehaline tervis ja välimus. Omaksed, nähes noorukese poisi tüsedat kasvu ning esinduslikku ilmet, pidasid võimalikuks, et temast võiks pastor saada. Ent õe küsimisele, „kas sa ei tahaks mitte saada Pilistvere õpetajaks“, seisnud poiss kindlasti vastu.

Pärnu gümnaasium.

Pärnu gümnaasiumi sattus Jüri Vilms täiesti juhuslikult. Elukoha järgi oleks tal loomulikum ja kergem olnud õppimist jätkata kas Tallinnas või Viljandis. Pärnu mindi lihtselt sellepärast, et õpetaja Tekkel'i poeg läks Pärnu ja veel keegi teine õpilane Pilistvere poolt, kel sääl oli sugulasi. Jüri Vilmsil polnud sääl ühtegi sugulast ega tuttavat ees.

Kortereri mindi kellegi vanema preili juurde, kes pidas kostilapsi. Tasu oli võrdlemisi kõrge, võrreldes Rein Vilmsi selleaegsete sissetulekutega: oli ta ju parajasti mõisa ehitustööline. Päälegi polnud selles korteris 10-aastaselt poisil kuigi mugav. Teised kostilapsed olid vanemad, eriti üks „suur poiss“, ja tegid elu õige kibedaks. Et kihelkonnakooli internaadist läbikäinud poiss kirjutab kaebavalt koju: „suur poiss lööb, täna löi jälle“, pidi olema „suur poiss“ tõesti tige.

Kallis kosti- ja korteriraha ja gümnaasiumi õppemaks viivad Rein Vilmsi täbarasse seisukorda. Õppemaks on vaja tasuda, kuid niipalju raha ei ole! Kuna aga juba kord oli otsustatud kõik jõud Jüri hääks välja panna, ei aidanud muud, kui müüdi 80 rubla eest ainuke lehm, tasuta kooliraha, ning rabeldi nii üle esimesest kõige raskest „linnakooli“-aastast.

Järgmisel aastal teatab Jüri koju, et ta on hoolsa õppimise tõttu koolirahast vabastatud. Terve pere juubeldab rõõmust. 50 rubla on „suur“ raha! Pärnus olek muutub nüüd kergemaks. Isa olukord paraneb. Mõisa ehitustöölisest saab Korstna talu rentnik. Peagi paistab hoolas ja terane Jüri Vilms silma eestimeelsele õpetajale A. Niggol'ile ja see muretseb poisile uue elukoha kapten Grant'i perekonda, kes on samuti suur patrioot. Nüüd teenib

Jüri Vilms ise oma kosti- ja korteriraha kapteni perekonnas laste õpetaja-tunniandjana.

Jüri Vilmsi keskkoolipõlv, aastatevahemik 1899—1907, sattus ajajärku, mis meil üldiselt tuntud suure murrang-ajastuna. V a e s e rentniku majanduslikult kitsas olukorras viibiv poiss satub murrang-ajastu rikkalike vaimsete tuulehoovuste alla. Vaatleme seda ligemalt, et selgemini mõista Jüri Vilmsi tegevust gümnaasiumiõpilasena ja tema isiku arenemist meie rahva suurmeheks.

Kõigepäält, sajandi vahetus toob enesega kaasa eesti rahva teiskordse „ärkamise“. Eelmisel sajandil leidis eesti rahvas, et ta on rahvus ja päämiselt i l u t s e s es eneseleidmise joovastuses. Rahva vaimsed juhid ja haritud mehed püüdsid „armast sugurahvast“ „valgustada“. Seda tehti eeskätt nii, et rahvale l a u l d i temast enesest ja maast, millel ta elas. Maad ja rahvast kiideti, imestati nende i l u, n u t e t i kaastundepisaraid tumedate läinud aegade pärast ja s o o v i t i edaspidiseks „õitsmist ja haljendamist“.

Tõepoolest aga oli see rahvas samal ajal väga viletsas seisukorras. Oldi v a e n e, oldi venelaste ja sakslaste poolt r õ h u t u d. Seisti ümberrahvustuse ohus, sest oldi rahvuslike õ i g u s t e t a. Rahva keel, mille i l u üle küllalt ei suudetud imestada, oli tõepoolest nii vaene, et ei võimaldanud tihti isegi lihtsemat mõtet täpsemalt väljendada.

Sajandi vahetus toob uued mehed rahva etteotsa. Ilmuvad uued ja „j u l g e m a d“ ajalehed — „Teataja“ ja „Uudised“. Puhuvad värsked kevadised tuuled, mis kuulutavad rahvale u u t a e g a, kus tarvis on hakata tööle, s. t. võitlusse, kus vaikselt lihtselt ei oodata, vaid kus ka oma õigust n õ u t a k s e. Öeldakse avalikult vanu vaateid ja aegu puruks tallates:

„Rahvusliku ärkamise kevad on möödas, lõõritamise aeg on otsas! . . Me peame märkama, et meil mitte lilleluhtadega ja taevasinadega siin pääasjalikult tegemist pole, vaid mädapaisetega, mis parandust nõuavad ja mida rahva tundmuse äratamine, kiidulaulud ega manitsused parandada ei jaksa . . .

Me peame ärkama tööle, seltskonna tööle ärkama . . . Ja siin ei ole meil lilleluhtadest ega õitsevatest aasadest sonida, vaid me peame töösse hakkama, sest palav tööpäev on käes . . .“¹

Tööpäev oli tõesti käes!
Sääl raius K. Päts oma „Teatajaga“ uut hüüdsõna „m a j a n d u s t“ seni õhus rippunud rahva aadete aluspalgiks ja viis eestlasi avalikku võitlusse sakslaste vastu. „Uudised“ tegid juttu klassivõitlusest. Kirjandus tutvustas sotsialismiga. Samal ajal hoidis meeli ärevalt Vene-Jaapani sõda ja seisti 1905. a. revolutsiooni keerises.

See oleks täiskasvanute ühiskonna ajalooline üldpilt, mille all möödus Jüri Vilmsi keskkoolipõlv. Kõike kokkuvõttes võime märkida selle pildi päämotiiviks ühiskondade ja ajastute vahelise opositsiooni.

Lõpuks väärrib märkimist, et Jüri Vilmsi keskkoolipõlv möödus erilises olukorras, kus osa täiskasvanute ühiskonda pööras omad silmad kaasaakutsuvalt, teataval määral abiotsiivalt, noorsoo poole. Uute voolude juhtivamad mehed ja lehed nägid õieti, et kõige enam poolehoidu vanast lahtiütlemises võib leida noorsoo kui vastuvõtlikuma, tuldvõtva rahvaosa poolt. Ilmub esmakordselt isegi eriraamatuid, kus noorsoo „tulevõtmist“ ja vanale seljapööramist tagant kihutatakse.

¹ Gottlieb Ast'i kõne „Juba koolipingil“. Ilmunud 1903. G. Ast, Karl Asti vend, etendas silmapaistvat osa sotsialistlikus liikumises, suri 1919.

Näit. ülaltsiteeritud G. Asti „Juba koolipingil“ ja aasta varem (1902) ilmunud „Teataja“ rühma kuuluva M. Pung'a¹ „Meie noorsoo ideaalidest“, kus teravate sõnadega tungitakse kallale v a n a d e l e poliitikat ja vaimuelu juhtivatele „vilistlastele“.

Selline vaimu erutav õhkkond ja otseteed hüüded noorsoo poole leiavad viimaste juures nii elava vastukaja, et ainult sellesse ajajärku süvenedes oleks raske ligemalt põhjendada, kas tookordne noorsooliikumine tõesti j ä r g n e s täiskasvanute ühiskonna „liikumisele“ või sündis ärkamine neis mõlemas k o r r a g a mingisuguse kolmanda salapärase jõu mõjul. Meenutades aga Eesti Vabadussõja aegu, kus paistab selgemini välja, et noorsoo vaimustus ja aatelisus j ä r g n e s siis, kui ta nägi, et täiskasvanute ühiskond v a j a b teda ja ootab temalt a b i, kui ta sai aru, et ta on midagi ja suudab midagi, — võime sellele toetudes kindlasti ütelda, et ka Jüri Vilmsi keskkooliaegse noorsoo tungalde tõstmine ikkagi j ä r g n e s alles siis, kui täiskasvanud need olid süüdanud põlema.

Oma osa selleaegse noorsoo „ärkamises“ oli loomulikult ka sellel, et sajandi vahetusel oli gümnaasiumidesse pääsenud juba suuremal arvul eesti soost õpilasi.

Olgu noorsoo tookordse „ärkamise“ põhjustega kuidas tahes, tõigaks jääb see, et ajajärk oli tõesti harukordne. Iseloomustagem selleaegset noorsugu kümme aastat hiljem öeldud J. Vilmsi generatsioonikaaslase Fr. Tuglas'e sõnadega: „... Harva on noorsugu niisuguse vaimustuse ja niisuguste ootustega elule vastu läinud, kui meie tookord... Iialgi ei ole meie noorsugu nii aateline olnud kui

¹ Äsjane majandusminister, riigitegelane.

siis... See oli uute aimuste, uue elurütmi hää, mida noorsugu veres tundis.“¹

Tekivad keskkooliõpilaste salaringid. Laiemale hul- gale on teada, kuidas samal ajavahemikul Kuressaares ja Tartus H. Treffner'i gümnaasiumis tekkinud õpilaste sala- ringidest kujunes välja „Noor-Eesti“, mis tõi murrangu meie kirjandusmaailma.

Ümmarguselt samal ajal algab õpilastevaheline sala- jane organiseerumine ka Pärnus. Siin on liikumise alga- tajaks ja juhiks Jüri Vilms. Aastal 1904 lööb idanema eesti õpilaste ring „Taim“ ja hakatakse samanimelist käsikirjalist õpilasajakirja välja andma.

Sellal, kui teised samal ajal asutatud ja hiljem Eesti Vabariigi esimesel aastakümnel väljaantavad õpilasajakir- jad kannavad sisult ühiseid jooni seepoolest, et neis kir- jandus-kunstilisi küsimusi arutellakse, on „Taim“ Jüri Vilmsi isiku mõjul enam poliitiline-kirjanduslik. Ilukir- janduslike katsete kõrval harrastati siin ka poliitilise mai- guga juhikirja.

Kaastööd ajakirjale tegi kõige rohkem Vilms ise.

Nii nagu kõigi vabalt, välise kontrollita ilmunud noor- sooajakirjade sisu peegeldab noorukite hingeelule vasta- vat opositsiooni kõige oleva ja vana vastu, nii oli opositsiooniline ka „Taim“ ühes Jüri Vilmsiga. See ei saanudki teisiti olla, sest opositsiooniga, nagu ülal öel- dud, oli terve selleaegne ühiskond täidetud. Nagu üldi- selt, nii kurdeti ka siin rahvusliku rõhumise pärast, aval- dati põlgust igava keskpärasuse, vaimu- ja tegevusaht- ruse, tardumuse, kodaniku „vilisterlikkuse“ jne. vastu.

„Taime“ organiseerimisega leiab Jüri Vilms oma õige ala. Siin saab ta esialgu rahuldada oma suurt teotsemis-

¹ „Kümme aastat“. „Noor-Eesti 1905—1915“. 1918.

janu, eneseväljendust ja ühtlasi ka oma suurt soovi, saada a v a l i k u k s tegelaseks.

Oma kooli piirides ta ongi „tegelane“ ja päevakangelane. Pilstvere kihelkonnakooli õpetajalt Krimmilt saadud meeldetuletavad kirjad, püüda mitte unustada eest-

Votele (Jüri) Vilms koolipoisina (1906).

lust ja eesti keelt, õhutavad sellemõttelist võitlust. Kui pastor Sielmann, okupatsiooniaegne Tallinna tsensor, tahab ka eesti soost õpilastele saksakeelset usuõpetust päälle suruda, siis järgneb sellele Jüri Vilmsi eestvõttel meelevalduslik väljaastumine.

Aga samas sihivad Jüri Vilmsi soovid kõrgemale ja

kaugemale. Tundes oma vaimujõude, aimates, et ta suudab tõusta „tegelaste“ ridadesse, kes oma kodanliku nime kõrval evivad „tegelase“ nime — pseudonüümi, valib ka Vilms enesele sellise — „Votele“, ühe Eesti vanema nime! See ei sihi oma mõttega mitte romantismi, nagu harilikud kirjanike-kunstnike nimed, vaid tegelikku ellu. Vanem on tarvilik ühiskonna kaitseja ja tema õiguste eest võitleja.

Ent „Votele“ katsetab ka puhtilukirjanduse alal. Õe andmetel ta olevat kirjutanud isegi üht indiaanlasromaani, kuid tunnistanud avalikult, et tal „juttude“ kirjutamiseks anne puuduvat. See näitab, et „Votele“ nime valimisel Jüri Vilms esialgu ei teadnud, mis ta loomult on, küll aga a i m a s, et just „Votele“ valis.

Mida ligemale jõuab 1905. a. revolutsioon, seda elavamaks muutub Jüri Vilmsi tegevus. „Taim“ organisatsioon ja ajakiri omandavad selgema poliitilise ilme. Ühingu koosolekutel on Vilms oma mustas „kossovortkas“ suurimaks kõnelejaks.

Samas aga jäävad noorele 16-aastasele „tegelasele“ õpilasorganisatsiooni raamid kitsaks. Teda nähakse Pärnu tööliste koosolekutel kõnelejana ja väljaastumiste o r g a n i s e e r i j a n a. Sellisele välisele puhtpoliitilisele tegevusele lööb ka „Taim“ Jüri Vilmsi eestvõttel kaasa. Salaorganisatsioonis valmistatakse käsitsi üleskutseid töölistele.

Neil ärevail päevil astus Jüri Vilms kõnelejana üles ka oma kodukohas Pilstveres.

Noormees on täis julgust, energiat ja võitlusihha. Kui jõuluõhtul kohalikus külakoolimajas „veneusuline“ õpetaja peab palvetundi ja palves jumalateenistuse korra kohaselt tuletab meelde keisrit, näeb külarahvas, kuidas kesk rahvahulka seisev kõrgekasvuline tugev noormees

muutub ärevaks ja energiliselt trambib jalgadega. Vahejuhtum summutatakse. Äraandjat kohalike elanike hulgas pole, kuid karistussalkade kätte sattumise kartusel läheb Vilms pakku.

Peagi vaibub karistussalkade tegevus. Vilms tuleb redust välja ja sõidab Pärnu. Ta võetakse gümnaasiumi jälle vastu, ainult „ülespidamine“ hinnatakse halva numbriga; tänu sellele, et kooli juhatus õpilaste poliitilise tegevuse jälgimisel hoidis ühe silma kinni.

+ Ent päris puhtalt ei tulnud Jüri Vilms 1905. a. revolutsioonist siiski välja. Komistuskiviks saab „Taim“, mis kuidagi moodi oli sattunud politsei näppu. Asja peetakse ärevate aegade tõttu nii tähtsaks, et Riistast sõidab sandarmi-polkovnik asja uurima. Vilms vangistatakse sama päeva öösi, kui Vene esimene riigivolikogu kokku astub. Ta vabaneb küll umbes nädala pärast, kuid nüüd järgnes paratamatu ja lõplik koolist väljaheitmine.

Gümnaasiumi kuuendast klassist lahkudes ei tunne J. Vilms end sugugi „lööduna“. Ta peab klassivendadele tulise kõne ja lahkub ovatsioonide saatel.

Ta ei taha lahkuda kohast, mis oli saanud koduseks ja kuhu jäid armsad organisatsiooni- ja koolivennad-mõtteosalised; ta jääb Pärnu edasi.

Kodused on esialgu kurvad suurte lootustega alustatud kooliskäigu enneaegse katkemise pärast, ent see asendub varsti rõõmuga. Oma agaruse tõttu jõuab väljaheidetu juba järgmiseks kevadeks (1907) nii kaugele, et õiendab sama gümnaasiumi juures küpsuseksami. Nii võidab ta koolist väljaheitmisega koguni terve aasta. +

✓ Raskusi, mis harilikult väljaspool kooli iseõppijat sunnivad ennast erilisel kokku võtma, ei näi Vilms olevat tundnud. Tema avalik tegevus kestab pärast koolist väljaheitmist endiselt edasi. See näib koguni ühes noormehe

küpsemisega laienevat. Nii leiab ta võimalust (1906) „Postimehe“ Pärnu väljaandes polemiseerimiseks ja terve rea kirjutiste avaldamiseks. Pikem neist „Vang“, kus ta oma esimest vangipõlve ja säälseid muljeid kirjeldab, ulatub koguni seitsmest numbrist läbi.

Iseloomustades J. Vilmsi selleaegset isikut saame järgmise pildi:

Kõik kaasaegsed, meenutades 1905. a., mil Jüri Vilms 16-aastase noorukina kõnelejana või „tegelasena“ esines, peavad teda välimuse järgi otsutades vähemalt kahekümne-aastaseks, sest nii tugev ja jõuline on ta keha ja nii mehiselt julge ta esinemine.

Seesmiselt on ta täis teotsemisiha ja tööjõudu. See on suunatud ühiskonna — rahva ja just eesti rahva poole, nagu järgmised näited kinnitavad.

Kirjeldades ajalehes ¹ rahvuslikku liikumist Pärnu gümnaasiumides ta ütleb: „...Meie ootus läks täide: ... Eesti keel kõlas esimest korda kui õppeaine gümnaasiumide müüride vahel. See oli 1905. a. lõpul. Kooliõpilastel algas uus põlv... Avaldan lootust, et eesti keel ja meel meie gümnaasiumides mitte ei kaoks, vaid jõudumööda edeneks. Selleks jõudu!“

Samas ajalehes propageerib ta teisal tööliste ametiühingute asutamist ja haridustööd väljaspool kooli. Ta rõhutab näitemängu harivat mõju ² ja soovitab ennast ise edasi aitajatele noortele haritlastele anda näidendite tõlketöid, mis aitaks „mõndagi meie vaestest, kuid tublimatest rahva poegadest hariduse ideaalile lähemale ja tõstaks sellega ka rahva haridust.“ (Minu sõrendus.)

¹ „Postimehe“ Pärnu väljaanne, aug. 1906, nr. 180—182: „Eesti keskkoolides“.

² Samas nr. 116, 1906: „Meie seltside tegevusest“.

omased juhile ja „suurmehele“, näeme Jüri Vilmsis juba keskkoolieas.

Esimest korda vangivahtide vahel istudes haarab teda vaid viivuks kurbus, kui ta kujutlusse kerkivad „halli pääga isa, hell ema ja väike vend“. Vangimajas hakkab ta kohe „ühe mehise mehega juttu vestma“ ja tal tuleb himu talle ütelda: „Pea meeles! Sa oled mees, sa oled vabadusvõitleja. Sul peab kannatust olema!“ Ta ei suuda küll haleduse ja kaastundmuse pärast seda mehele ütelda, sest ümbrus on väga masendav. Nurgas lauldakse: „Noorus ei tule ial tagasi“... Ta silmade ees läheb pimedaks, kui mõtleb, et peab võib-olla „paremad päevad vangimaja müüride vahel mööda saatma“, ent samas jätab ta selle mõtte ja lohutab end:

„Kuid siiski on mehi, kes on vaevelnud vangikeldrites kakskümmend neli, viis aastat; .. et nad teist moodi mõtelda julgesid kui neist tugevamad. Mehed on... tervelt kakskümmend viis aastat... lihtselt hauas olnud, kõige selle aja sees on nad ainult nelja seinä ja kämblasuurusel aknast sisse paistvat sina näinud, ja nad ei nuta mitte, mis õigus on mulgi siis kaevata, kes ma ainult mõni päev vang olen...“ ja ta pöördub „ühe rõõmsama väljanägemisega mehe poole.“¹

Seda suurt jõudu, masendavas olukorras ja kurbuses „rõõmsama väljanägemisega“ inimest otsida, pole igaihel.

Mingisugusest kindlast ma a i l m a v a a t e s t e i s a a Jüri Vilmsi keskkoolipõlves rääkida. Ta kuulus küll sotsialistlikku salaorganisatsiooni, kuid see kuuluvus oli osalt paratamatu, tingitud tema iseloomust, ajajärgu üldisest pahempoolsusest ja käremeelsusest, mida iseloomustasime ülal. See oli nii-ütelda „tunde-sotsialism“, nagu see esi-

¹ Samas.

neb noorukite juures ühenduses unistusega uuest ja paremast maailmakorrast, kus Vilmsi enda selleaegsete sõnade järgi valitseb „vabadus ja valgus ning rahvaste elu õitsmine“.

† Tugev rahvustunne, mille avaldumisega ülal tutvusime, on juba isegi tõigaks, mis osalt kinnitab, et Jüri Vilmsi pahempoolsusel ja sotsialismil puudus sel ajal kättesaadav teaduslik alus. Vilms oli ka ise sellal oma maailmavaatelse kujunematus üle teadlikega heitnud selle puudumist ka teistele ette. Ta ütleb:

„Noorus olgu aeg, kus kõiki erakondi põhjalikult tundma õpitakse ja kus ka kaldumine lubatud olgu. Siis, kui inimesel töötades maailmavaade välja on kujunenud, siis on paras aeg kindlasse erakonda astuda.“¹ +

A. Tammann iseloomustab keskkooliõpilasaegset Jüri Vilmsi: „— otsiv, püüdev, teotsev; teatava määranu vararenenud, suuremast hulgast pääjagu kõrgemal; julge ülesastumisega ja iseteadvalt esinev; juhtiv ja juhina tunnustatud oma seltsimeeste poolt; energiline ja väsimatu; püüdev kõige parema ja ilusama poole.“²

Tartu ülikoolis.

† Pärnust kevadel 1907 koju tulles on Jüri Vilmsil ülikooliminekuks päris kindel. Ta ütleb: „Soo, nüüd on mul ülikooliüksed lahti. Kui mul pole ja ei saaks kuskilt kopikatki raha, nii et ma peaksin Kurlast Korstnalt kas või jala Tartus eksameid tegemas käima, ma lõpetan siiski ülikooli!“

¹ Vaata ülaltsiteeritud „Eesti keskkoolides“.

² A. Tammann. „Jüri Vilms“, 1923, lk. 36.

See suur enesekindlus ja tahtejõud sunnib omaksed, vaese rendikoha pidajad, vaikima.

19-aastane noormees valmistub üliõpilaspõlveks kõige „kitsama“ elu vastu. Igal juhul on ka venna Juhani Tartu gümnaasiumi viimine kindel. Arutatakse reaalselt, kuid täis kindlat optimismi! — Linnas on elu kallis. Puud on kallid, toit söögimajades on kallis. Kuidas oleks odavam? Tullakse algupärasele mõttele: tarvis ehitada toiduhautamiskast, kuhu toit pääle keemahakkamist hauduma panna. Nii läheks vähe puid, hoitaks kokku aega ja toit oleks alati soe. Võetakse vana viljavakk, vooderdatakse tugevasti riidega ja villaga. Ja nüüd proovima, kuidas „masin“ töötab. Pannakse äsja keema hakanud toit „aparaati“. Vend Juhan kipub vägisi enneaegu vaatama. Ei aita muud kui Jüri istub vakale, võtab raamatu ja hakkab rahulikult lugema. — Tuleb keegi naabrimees —? Jüri vastu — „Balagirev haub!“ — Ja nüüd Tartu. Jõgeva jaama tuleb ümmarguselt oma 50 km. Tuline kapsasupp lihaga asetatakse „aparaati“ ja algab sõit. Nagu ikka, peatutakse Aidu kõrtsi juures. Hakatakse sööma — kõigi imestus on suur, kui noormees tuleb väljast sooja kapsasupiga!

† Tartus olles Jüri Vilms vanematelt nimetamisväärset toetust ei saa. Ta elab laenudest, toetades nendega ka nooremat venda Juhanit. Vahetevahel saadab raha ka onupoeg Jaak Vilms. Olgugi et Jüri Vilms kitsale elule valmistus, ei ela ta kiratsevat üliõpilaselu. Sellevastu! Ta näib kalduvat nõudma üsna lahedat elu. Niipea, kui laenusaamine muutub kergemaks, heidab Vilms oma musta vene bluusi kõrvale ja riietub soliidset. Viimasest ta peab kinni elu lõpuni. +

Kui pahempoolsete vaadetega isik kunagi, † astus Jüri Vilms pahempoolsemat eesti üliõpilaskonda koondava üli-

õpilasseltsi „Ühendus“ liikmeks. Siin tunti suurt huvi poliitiliste küsimuste ja põletavamate päevasündmuste vastu. Liigekonda kuulus terve rida praegu laiemalt tuntud mehi, nagu riigikohtunik Mart Taevere, A. Palvadre, kirjanik A. H. Tammsaare jt.

„Ühendus“ kui noor, aasta enne Vilmsi ülikooli astumist asutatud üliõpilasorganisatsioon kunagi, oli laiemalt tundmata ja seemiselt kujunemata. Häa kõnemehena, julge ja iseteadva „seltsimehena“ pääseb J. Vilms juba esimesel aastal nim. organisatsiooni esimeheks ja algab otsekohe energiliselt ettevõtet arendama. Juba esimesel koosolekul esineb ta programm-ettekandega, kus ta nõuab ja viib hääletamisel läbi, et organisatsioon si see l u s oma ülesannet edaspidi näeks liikmetes kindla maailmavaate kujundamises ja kohusetunde äratamises ühiskonna vastu, v ä l j a s p o o l pidi aga ühingu tegevus päämiselt seltsi liikmete kõnede ja kirjutiste kaudu laiemat huvi ja tähelepanu äratama.

Ülesseatud sihtide taotlemisel on J. Vilms ise kõige aktiivsem. Ta esineb rea kõnedega „Ühenduses“ eneses kui ka väljaspool, sagedamini Tartu karskusseltsides „Karskuse Sõber“ ja „Ugaunia“. Et ligemale tuua Jüri Vilmsi üliõpilasaegseid huve, olgu esitatud rida teadaolevaid teemasid, mille üle ta kõnelnud. Need on: „Rahva sekka minemine“, „Inimese üksindus“, „Isiku tähtsusest ajaloos“, „Ajaloolisest edenemisest“, „Millest ripub töö suurus ja sigivus ära“, „Rahvuslik ilmavaade“, „Karskuse küsimusest“, „Perekonna tekkimine ja edenemine“, „Rahva rikkus ja rahva haridus“, „Seltskondlikud halbused“, „Nais-terahvas ja karskus“, „Ühistegevusest“, „Noor-Eesti“, „A. H. Tammsaare novell „Pikad sammud““. Kuigi toodud teemad kõnelevad J. Vilmsi huvide mitmekesisusest, võib neis üldiselt siiski näha ühte juurt ja see on ü h i s-

k o n d selle sõna kõige laiemas mõttes. † Sellelaadilise huvi olemasolu kinnitab omalt poolt ka tema kaasatöötamine põrandaaluses vene üliõpilaste sotsiaaldemokraatlikus ringis, kus unistati ühiskonna paremast tulevikust. Ent eriti tuleb alla kriipsutada, et kaasatöötamine sotsiaaldemokraatlikus koondises, kus püüti tungida K. Marx'i õpetusse, ei takistanud J. Vilmsi tegelemast rahvusküsimusega, mis teatavasti puhtmarksistidele on, vähemalt oli, võõras. Jüri Vilmsi üliõpilasaegset maailmavaadet võib nimetada „rahvusmarksismiks“. Tunnistades rahvuse kultuuri teguriks, arvas Vilms, et põlevaid rahvuslike nõudeid saab rahuldada just tööliklassi võitude kaudu. Kogu võitluses olgu esimeseks ülesandeks tööliste organiseerimine ja võiduleaitamine klassivõitluse alusel. † Oma sellesisulisi vaateid arendas Vilms toetudes Austri kuulsa sotsiaaldemokraadi Otto Bauer'i teosele „Rahvusküsimus ja sotsiaaldemokraatia“, näidates seega teadusliku huvi ärkamist rahvusküsimuse vastu. Et rahvusküsimus J. Vilmsile tõesti ligidal seisis, tõendab ka see asjaolu, et ta kavatsenud ülikoolis sellele teemale kirjutada oma kandidaaditöö. See kavatsus jäänud teostamata professori mahalaitmise pärast, kes põhjendanud oma keeldu sellega, et Vilms selle laialdase küsimuse teaduslikuks käsitlemiseks vähe võõrkeeli oskavat.

† Rahvusküsimuse kõrval tundis Vilms huvi ka karskusvõitluse vastu. Valgas 1910. a. peetud karskuskongressil kujunes Vilmsi esinemine koguni suursündmuseks, sest ta sattus siin ägedasse sõnalahingusse selleaegsete karskusvõitluse suurmeestega nagu Jaan Tõnisson, P. Põld jt. Jüri Vilms, alustades vaidlust, leiab, et senine karskusvõitluse taktika, kus pääosa seisab otseses alkoholi kahju teaduslikus propageerimises ja otseses alkoholi tarvitamisest loobumisele kihutamises, on kitsa-

rinnaline. Ta ütleb: „Joomisel on väga mitmesugused põhjused, mis õiguslikus, poliitilises ja majanduslikus olukorras peituvad... Vaja on alkoholismi paranduskatseid teiste ühiskondlike parandustega siduda.“¹

J. Vilmsi kogu üliõpilasaegsele tegevusele vaadates näeme ka siin, et kõnelemine ja vaidlemine temale eriti meeldivad. Ta võtab esimest koguni nii tõsiselt, et tähtsamaile esinemistele valmistub kodus nii üksikasjalikult ette, et teeb koguni ettekande proove, lastes venda Juhanit oma arvamist avaldada ettekandeviisi ja keelelise külje üle.

† Ka üliõpilaspõlves tuli Vilmsil paar korda vangimajas viibida. 1908. a. kevadel võeti ta Viljandis kinni kahtlustatuna pahempoolsest poliitilisest organisatsioonist osavõtmises. Vangimajas paigutati ta istuma ühisesse ruumi kellegi ilmselt vaimuhaige mehega. Kord pesu vahetades märganud nim. mees Vilmsi seljal üht läbipõetud paise haavamärki ja küsinud selle põhjuse järele. Vilms vastanud naljatades, et ta selle saanud Moskvas revolutsioonilises tänavvõitluses. Hiljem hoiatanud kohalik preester, kes vangimajas käinud jumalateenistust pidamas, et Vilms oleks „vaimuhaigega“ ettevaatlikum, sest see olevat keegi nuuskur-provokaator. Hiljem osutus preestri hoiatus tõeks. Seekord sai Vilms küll paarinädalase kinniistumise järele vabaks, kuid sama aasta sügisel vangistati ta ühel ööl Tartus uuesti. Ülekuulamisel pandud talle ette mingi pilt Moskva 1905. a. mässust, kus keegi temasarnane mees pääl olnud, ja kahtlustatud tõsiselt teda nim. mässust osavõtmises. Kui ligemal uurimisel selgus, et „Moskva

¹ Seda nn. „kaudset“ suunda propageeris hiljem, aastal 1922—24, meie karskusliikumises Jüri Vilmsi noorem vend Juhan Vilms.

mässaja“ samal ajal Pärnus elas ja arstidelt tõestus saadi, et seljal pole sõjariista, vaid paise haav, lastud ta vabaks. †

A. Tammannile on keegi J. Vilmsi ülikooli- ja organisatsioonikaaslane oma üldmuljet J. Vilmsist ülikoolipõlves järgmiselt kirjeldanud:

„Vilms paistis teiste hulgast välja just oma laialise vaatepiiriga, kaldudes küsimusi käsitlema alati laialisemalt seisukohalt, kui teised seda tegid. (Tuletame siin meelde J. V. esinemist Valga karskuskongressil.) Seejuures aga põlgas ta igapäevast tühja-tähja segatööd ja jättis selle harilikult teiste hooleks.“

Advokaadina Tallinnas.

† Lõpetanud 1911. a. kevadel Tartu Ülikooli õigusteaduse kandidaadi (cand. jur.) astmega, asus 22-aastane J. Vilms Tallinna, et siin valitud kutsealal tööle hakata. Praktiseerides umbes paar kuud vannutatud advokaadi G. Poska¹ abilisena avas ta iseseisva kontori, kus vann. adv. abi nime all edasi töötas.

Iseseisvust kiirendas ja osalt soodustas varajane abiellumine. Tutvunud juba üliõpilaspõlves Vastemõisa Sangaste karjamõisa jõuka rentniku vanema tütre Marie O b e r s t'iga, abiellus J. Vilms viimasega pärast ülikooli lõpetamist. Korter võeti praeguse Eesti Panga vanemasse majja, kus ka kontor avati. Tõusnud juba varakult, keskkooliõpilasena ja üliõpilasena, eesti avaliku elu aktiivsemate tegelaste hulka, kus ta eriti paistis silma julge vaidlejana ja kõnemeheņa, leidis ta oma tööalal, kui niitelda nimega mees kunagi, päris rahuldavalt tasuva tee-

¹ Tuntud riigimehe Jaan Poska vend.

nistuse. Keegi J. Vilmsi noorpõlve sõber, kes teda esimesel advokaadiaastal Tallinnas külastanud, imestunud tõsiselt noore advokaadi korteri mugavuse ja esinduslikkuse üle. J. Vilmsi abielu algas küll vastastikuse usalduse ja toetuse tähe all, kuid pärastine abielu polnud just õnnelik. Puudusid lapsed, kes oleksid lapsiarmastavat meest perekonnaga tugevamate sidemetega sidunud. Kes teab, kas J. Vilms oma traagilise surmaga lõppenud välismaareisugi oleks ette võtnud, kui tal oleksid olnud koduga tugevamad sidemed. † J. Vilmsi abikaasa abiellus pärast mehe surma teiskordselt ühe Tallinna advokaadiga.

† Advokaadina ajas J. Vilms meeeldi kriminaalasju. Need võimaldasid vabamat esinemist ja kõnelemist, tsiiviilasjad kui segased, keerulised, väga paljude paragrahvidega seotud, nõudsid pikemat ettevalmistust ja süvenemist, selleks oli aga J. Vilmsil muu tegevuse tõttu aega napilt. Kohtus esinedes püüdis ta klienti kaitstes ühtlasi ka päältkuulajate poolehoidu võita. Esines julgelt, oli hoolimatu kohtunike vastu ja kohtles teravalt oma vastaseid ja nende advokaate. †

† Kutselise töö kõrval andus J. Vilms ka Tallinnas oma meeldivamale alale — seltskonnategevusele. Varsti pärast Tallinna asumist astub ta muu seas Eestimaa Rahvahariduse Seltsi etteotsa, kuhu sellal oli koondunud Tallinna vabameelsem ja pahempoolsem intelligents. Siin korraldati elavalt pääasjalikult kirjanduslikke kõnekoosolekuid ning vaidlusõhtuid. Toetades elavalt rahvaülikooli mõtet ja üldse igasugust demokraatlikku haridustööd, nagu üliõpilaspõlveski, jäi Vilms kuni revolutsioonini nim. seltsi etteotsa. †

Jüri Vilmsi poliitiliste vaadete kujunemises on püütud leida ja näha peamiselt kaht murrangjärku. Üht üli-

õpilaspõlves, kui ta oma vene bluusi vahetab šiki ülikonnaga, ja teist Tallinna aastates.¹

† Meie ei näe J. Vilmsi elus teravat murrangut. Ta muutub nagu iga nooruk küpseks meheks valmimisel. † Ta muutub ühes ajaga, nagu kõik meie suuremad poliitikamehed. Kui 1905. a. revolutsiooni puhul paljud meie suured poliitikamehed olid „äärised pahempoolsed“ ja toetusid sotsiaaldemokraatidena töölistkonnale, siis oli see ainus võimalus, kuidas murda tagurliku isevalitsuse tugesid ning nõuda suuremat vabadust.

† J. Vilmsi pidevat arenemist tulipäälisest noorukist küpseks poliitikameheks saab kõige paremini jälgida tema vaadete arenemisest rahvuskuksimusele. Keskkooliõpilasena on rahvus tema kujutluses ühenduses unistusega uuest ja paremast ilmakorrast, kus valitseb „vabadus ja valgus ning rahvaste elu õitsmine“ (vt. lk. 23). Üliõpilasena saab rahvus temale teaduslikuks probleemiks. Siin ta juba näeb, et ta erineb neist, kelles ta nägi „vabaduse ja valguse“ kaasvõitlejaid. Viimased ei unista rahvaste elu õitsemisest, vaid ühise inimmassi! Tallinnas olles kristalliseeruvad Vilmsi vaated rahvusele ja teravneb lõhe tema ja vene marksistide ja vene koolist läbi käinud eesti juhtivamate sotsiaaldemokraatide vahel. †

Omalt poolt aitavad kaasa J. Vilmsi poliitiliste vaadete kujunemisele isiklikud tutvused Tallinna radikaalse kodanluse nooremate tegelastega, näit. O. Strandmaniga, kes vene sotsialistide koolist polnud marksismi kaasa toonud.

† J. Vilmsi rahvuslikud lootused saavad suuremat hoogu Maailmasõja ajal. Eriti annab selleks põhjust Vene vä-

¹ Vt. A. Tammann „Jüri Vilms“, lk. 37 ja 48.

gede ülemjuhataja poolt Poolale väljakuulutatud autonoomia. Jüri Vilms järeldab sellest otsekohe, et nüüd on jälle avanenud lahendamad nõudmise võimalused. Kui lubatakse autonoomiat ühele suure Venemaa rahvusele, miks ei nõua seda ka teised ja miks ei anta seda ka teistele?!

Samal ajal töötab Vilms rahvuspoliitiliste küsimuste uurimise alal edasi. Eriti tungib ta Poola ja Austria rahvusküsimustesse.

Suur tähelepanu rahvusele — rahvuskultuurile ning rahvuspoliitikale, mida sotsiaaldemokraadid pidasid enam tagurlaste asjaks, süvendab J. Vilmsi lõhet viimastega. Narva „Kiire“ mehed ütlevad temale avalikult teravusi. Teda nimetatakse „tööliste hingedega sahkerdajaks“.

Seega oli J. Vilmsi seni tugevasti kindlustatud vasak külg koguni kaitseta jäänud. Paremal seisis aga Jaan Tõnisson ja „Postimees“, kellega ta kogu aja oli vaenujalal. Nii oli täiesti võimata seista. Tarvis oli minna edasi, et vähemalt laiemaid hulki tutvustadagi oma tõekspidamisega. Polnud vastavat ajalehte.

† Jüri Vilmsil oli juba ennem soe vahekord noor-eestlastega. Nagu „Noor-Eesti“ tegelased, nii võrsus temagi nooreks võitlejaks samataolises väikeses ühehuvilises gümnaasiumiõpilaste salaringis. Ta sai selgesti aru noor-eestlaste püüetest eestluse alal. Eriti pooldas ta Johannes Aavik'u keeleuenduslikku tööd, mis taotles sihti, et talupojakeel saaks haritlaste keeleks. Sellele aitas J. Vilms nii kaasa, et püüdis oma kõnedes ja kirjutistes tarvitada „ uut keelt“. Mäletatavasti kõneles ta üliõpilaspõlves ka „Noor-Eestist“. Ja kui nüüd viimaks „Noor-Eesti“ kirjastusel a. 1914 hakkas ilmuma poliitilis-kirjanduslik ajakiri „Vaba Sõna“, avanes ka J. Vilmsil võimalus selles

valgustada üksikasjalikumalt omi poliitilisi vaateid ja nõudmisi.

Ta teeb seda „Vaba Sõna“ 1915. a. aastakäigus artiklites „Eesti naiivne kosmopolitism ja rahvuslus“ (nr. 1 lk. 10—19), „Eesti rahvuspoliitika“ (nr. 5, lk. 129—136) ja „Maaomavalitsuse uuenduskatsed Eestis“ (nr. 9, lk. 241—246 ja nr. 12, lk. 319—323).

† Nendest kirjutistest paistab silma, et Jüri Vilms oma vaadetega ei mahu kummagi valitseva erakonna — Eesti Rahvameelse Eduerakonna (ERE), mis oli koondunud eesotsas J. Tõnissoniga „Postimehe“ ümber, ja sotsiaaldemokraatia raamidesse. Ta teeb endale ruumi nim. kahe erakonna vahele.

ERE olevat temale vastuvõetamatu eeskätt seepärast, et see olevat poliitilis-sotsiaalselt tagurlik ega tahtvat tunnistada, et ühiskonna arenemisega käib paratamatult kaasas rahva d i f e r e n t s e e r u m i n e kihtideks. „ERE arvates aga meie rahvas pidi olema huviliselt üks ühine mass ja seks pidi ta . . . jääma.“¹ †

ERE tagurlust näeb Vilms ka „puhtkultuurilisel alal“. Ta toob näiteid keele ja kirjanduse alalt.

† Keele alal ERE ringkonnad ei nägevat ega tahtvat tunnistada, et talupoja või maarahva kõrvale on tekkinud intelligents, kes on „võimeline teaduse alu käsitama“ ja vajab „painduvat ja kultuuriliste mõistete väljütlemisvõimelist keelt“. Eriti on J. Vilms pahane ERE ringkonda kuuluva J. Jõgeveri pääle, et see Joh. Aavik'u keeleuuendust lihtselt eralõbuks nimetab ja „peab õigeks eesti keeleks talupojakeelt“. Ta ütleb: „Meie maarahvas on, nagu suuremalt jaolt mujalgi, talupojad. Tähendab,

¹ „Vaba Sõna“ 1915, nr. 1 lk. 10.

haritlane peab kirjutama nii, et talupoeg saaks alati aru... Kindel on, et ka härra Jõgeveri keelest talupoeg ei saa kõike aru. Olen teinud katseid sõnuga: aade, aine, paleus, ollus, ideaal, praktiline, termin jne. Keskmise edu tasapinnaga talumees seisab nende nagu mõistatuse ees. Järelikult need sõnad on vaja keelest tagandada. Ja millises keeles teadlased ja kirjanikud kirjutavad õieti nii, et neist kõik talupojad aru saavad?.. Härra Jõgever peab õigeks eesti keeleks talupojakeelt. Järelikult ta peaks õigeks eestlaseks ainult talupoega pidama.“¹

Pöördudes kirjanduse poole näeb Vilms, et ka siin samad ringkonnad on tagurlikud — ei tunnusta diferentseerumist ja näevad eestlust ainult talupoeglustes. Ta ütleb: „„Tabamata imet“ (Ed. Vilde' teos) taheti võtta kord „Estonia“ avamispalaks... Kuulsin arvamist, „Tabamata imes“ ei olevat midagi eestilist... Kui küsisin, kuidas seda mõista, siis vastati: mis on säääl eestilist? Frakis käib igäüks, klaverit mängivad kõik, kunstnik võib olla igäüks, mis on siin omapärast eestlasele? — Mis te siis eesti teoseks loete, kas ainult „Libahunti“ ja „Tuulte pöörises“? — Jaa, need on Eesti palad, säääl kujutatakse Eestit! Ma lisasin omalt poolt: sest säääl käiakse pastlais ja räägitakse lehmapidamisest...“²

Pöördudes artiklis „Eesti rahvuspoliitika“ ERE eeskavaliste nõudmiste poole, pole Vilms rahul, et need pole seotud kogu riigielu demokratiseerimise nõudega. Ta ütleb ERE kohta: „Ta on katsunud saada lähemale omadele püüdeile rohkem seletustega, kauplemistega ametkondades ja oma lojaalsuse näitamisega, pühendamata sellesse laiemaid kihte, kandmata neisse rahvusauto-

¹ „Vaba Sõna“ 1915, nr. 1 lk. 12—13.

² Samas lk. 13.

n o o m i a h ü ü d s õ n a . . . R a h v u s a u t o n o o m i a m õ t e t k i
pole seadnud Eduerakond üles. Kõik tema kõnelused on
jäänud uduse „enesemääramise“ piiresse.“¹

+ Teise voolu — sotsiaaldemokraatide — poole pöördu-
des näeb Vilms nende juures v a e n u e e s t i r a h v u s k u l t u u r i
vastu. See vool ei hoolivat emakeelega koolist, ei eralda-
vat koolikorraldust keele eest võitlemisest, mõnitavat
rahvaülikoolimõtte algatajaid jne.

Et sotsiaaldemokraadid on eesti rahvuskultuuri vastu
külmad ja koguni vaenlikud, seletab Vilms sellega, et nad
on vaid vene poliitilises koolis käinud ega tunne Läänt,
kus juba saadakse aru, et on vahe suure rahvusriigi ja
„rahvuste riigi“ sotsialismi vahel. +

+ „Rahvusriigis riigirahva demokraatia tunneb ennast
solidaarsena teiste rahvaste proletaarsete massidega, sest
ta võitleb nendega sotsiaalsel alal ühel rindel... Rah-
vusteriigis, s. t. m e i l (s. o. ennerevolutsioonilisel Vene-
maal) on aga olud sootuks teised. Mis riigirahva demo-
kraatial iseenesest arusaadav, selle eest tuleb meil kibe-
damalt võidelda... Rahvuskultuuriliselt keegi ei ähvarda
vene rahvuskultuuri. Koolid on emakeelsed, ametikohad
on emakeelsed jne.“²

Erakondade ja just sotsiaaldemokraatlikkude erakon-
dade arvustusest selgub, et Vilms on võtnud omaks noo-
remate Lääne-Euroopa sotsialistide, nimelt „rahvusliku
revisionismi“ esindaja O. Bauer'i vaated ja sotsialistide
1907. a. augustikuu Stuttgardi kongressi seisukohad, kus
on heidetud kõrvale „Kommunistliku Manifesti“ hüüdsõna
„proletaarlasel pole isamaad“ või „naiivne kosmopoli-
tism“ ja asunud seisukohale, nagu seda nimetatud kong-

¹ „Vaba Sõna“ 1915, nr. 5 lk. 135.

² „Vaba Sõna“ 1915, nr. 1 lk. 15.

ressil sõnastati: „Meie tunnistame täiesti üksmeelselt rahvuste vaba ja autonoomse edenemise rahvusvahelise sotsialismi seisukohalt tarvilikuks. Igal rahvusel on jäädav õigus oma iseseisvust iga välise päätetungimise vastu kaitsta.“¹

Et need kaks — ERE ja sotsiaaldemokraatlik erakond pole vastuvõetavad, peab Vilms loomulikuks uue erakonna tekkimise.

Õieti kõigist ta kirjutistest paistab, et Vilms valmistab pinda uuele erakonnale, mis tema arvates võiks välja kujuneda „Noor-Eesti“ rühmast. Ta ütleb: „Kõik eeldused on, et see vool välja kujuneb kõige lähemal ajal. „Noor-Eesti“ ümber kogunenud rühm, mis kasvab, töötab seda voolu edustada.“ →

See „vool“ peaks J. Vilmsi arvates olema nn. „rahvusdemokraatlik“ ja tema „praktiliseks ülesandeks oleks just rahvusautonoomia mõtte rahva teadvusse kandmine. On meil tume veel üldse autonoomia mõte, siis on tumedam veel rahvusautonoomia oma. Selle mõtte selgitamine ongi see suur ülesanne...“ +

Kui Eestimaa rüütelkond 1915. a. eesti seltskonnale Eestimaa maa-omavalitsuse uuenduse eelnõuga esines, kus maa-omavalitsuses suurmaapidajate (mõisnike) kõrval ka väikemaapidajad (talupojad), kes seni puudusid, ühe arvuliselt pidid esinema, oli Vilms sellele vastu, päämiselt seepärast, et valimisviis (kuurialine) polnud küllalt demokraatne.

Demokraatsetest mõtetest loobumises ja maa-omavalitsuses väikeste parandustega leppimises nägi Vilms ohtu, et demoraliseerub rahva poliitiline iseteadvus.

¹ Vt. samas nr. 6: H. Kruus, „Sotsialism ja rahvusküsimus“, lk. 171—174.

↑ Vilms ei tõstnud oma autonoomia-nõuet mitte sõnakõlksuna üles, et seda pääle ajakirjas ülesvõtmist unustada. Ka autonoomia-mõtte rahva „teadvusse kandmist“ ei ütelnud ta lihtselt seepärast, et ütelda midagi muud kui teised. Ta püüdis seda mõtet igal juhul üles võtta, isegi kõige riskantsematel kordadel. Üks niisugune silmapilk oli 1916. a. Tallinnas „Estonia“ teatris, Eestimaa talurahva pärisorjusest vabastamise 100. aasta juubelipäeval, kus oli kavas tema kõne „Kultuuriline Eesti pärast orjusest vabastamist“. Juba see on huvitav, et Jüri Vilms jääb ainukesena trotslikult istuma, kui püstitõusmisega Vene võimused tervitatakse! Oma kõnes aga näitas ta, et eesti rahvas oma arenemises juba selle astmeni on jõudnud, mis talle õiguse annab laialdasemaks isetegevuseks Vene riigi autonoomse osana. „Põhimõttelikult on seesugune õigus üksikutele rahvustele Venemaa poolt juba maksvaks tunnistatud (üleskutsega poola rahvale) ja meie nõudmiseks jäägu, et ta seda eesti ja ka teiste rahvuste kohta maksvaks tunnistaks, kuna see ju ka Vene riigi rahu huvides seisab.“ Oma kõne lõpetas J. Vilms kindla lootusega, et eesti rahvas kord neissamades ruumides, kus praegu talurahva pärisorjusest vabastamise 100. aasta juubelit peetakse, Eesti autonoomia 100. aasta juubelit peab.

Kõnet kuulati suure põnevusega. Suur osa koosolijaist oli jahmatanud ja sosistati isekeski: „Kuidas ta ometi julgeb sellest kõnelda!“ — „See võib meid valitsuse ees nii kahtlustada, et me nüüd enam midagi kätte ei saa!“ jne. Kuid leidus kahtlemata palju ka neid, kes sütitatuna ja uhkusega kuulasid Jüri Vilmsi poolt esitatud uusi sihte, ja kindel on, et just see kõne tõi Jüri Vilmsile kui avalikule rahvuslikule tegelasele hulga populaarsust juurde. +

Aasta kibedat võitlust.

2. märtsil 1917 saadi Tallinnas teada, et Vene riigivolikogu on vana valitsuse kõrvaldatuks tunnistanud ja selle juhid vangistanud. Ja juba hommikul algasid rongkäigud punaste lippudega, millel sõnad: „Elagu võit!“, „Elagu vabariik!“, „Elagu uuendatud Venemaa!“ — Oli selge: vana Venemaa on kokku varisenud, uus sündimisel.

Kättejõudnud seisukorras on juba ligemate andmeteta selge, et Jüri Vilms, kellest oli tõusnud südime rahvuse õiguste eest võitleja, ei võinud nüüd jääda käed rüpes istuma. Ja ta ei jäänudki istuma. Jättis oma advokaadilaua tühjaks ning astus tulise võitlejana, töömehena rahva etteotsa.

Et pöördelised sündmused järgnesid kaleidoskoopilise kiirusega, puudus aeg olukorra ja tuleviku üle teoretiseerimiseks. Tarvis oli kiiresti teostada. Tarvis oli organiseerida, et üksikute tegelaste nõuded ja mõtted saaksid rahva nõueteks ja mõteteks. Ja selleks oli Jüri Vilmsis palju eeldusi.

Juba 8. märtsil näeme teda Tallinna Haritlaste Klubis eesti seltskonnategelaste K. Pätsi jt. hulgas, kus otsustati avaldada üleskutse eesti seltskonna organiseerimiseks. Seltskonnategelaste koosolekul 9. märtsil esinetakse juba kokkukutsujate poolt „Eesti Liidu“ põhikirjaga. Samal koosolekul valitakse Vilms nim. Liidu 7-liikmelisse täidesaatvasse komiteesse. Kuna komitee ülesandeks oli kõiki jooksvaid poliitilisi päevaküsimusi otsustada, siis oli seega Vilms nim. koondise liikmena üks esimese kindlakujulisema eesti rahvusliku esinduse liige.

Nüüd töötati välja kogu Eesti jaoks kiires korras (ühe nädalaga) Eestimaa ajutise omavalitsuse ja admi-

nistratiivse korralduse eelnõu. Nõuti Põhja-Liivimaa ühendamist Eestimaa kubermanguga. 18. märtsil läkitas Eesti Liit saatkonna Peterburi, et eelnõule Vene Ajutise Valitsuse kinnitust nõutada. Saatkonda kuulus ka Jüri Vilms. Tallinna ja Tartu tegelaste vahel puudus aga üksmeel. Tartu mehed, Tõnisson'iga eesotsas, nõudsid Põhja-Liivimaast omaette administratiivset ühikut, mille kesk-kohaks oleks Tartu.

Siin tuleb eriti kriipsutada alla J. Vilmsi, kelle julge ja energilise esinemisega saatkonnas lahkkelid kõrvaldati ja saavutati, et Vene võimud juba 30. märtsil eelnõu kinnitasid. †

Mõni päev pärast Tallinna Eesti Liidu asutamist avaldati üleskutse, kus soovitati ka teistes linnades nim. liit asutada, et neist kujuneks ülemaaline Eesti Liit. Esmajärgulise tähtsusega ühise ülesandena pääle maaomavalitsuse korraldamise nimetas see üleskutse ka Eesti **autonoomiat**. See oli, nagu mäletame, juba kaua Vilmsi südameasjaks.

Saadikuna Peterburis olles esines Vilms 19. märtsil 1917 sääl kõnega „Eesti rahva seisukohast Vene riikluse küsimuses“. Kui me arvame, et Vilms siin nüüd oma **autonoomiaga** välja tuleb, siis me eksime. Nagu alati, nii nõuab ta ka siin oma iseloomu kohaselt maksimumi. On juba väljavaateid autonoomia suhtes, tarvis astuda samm edasi! Ta ütleb:

„Kultuuriline ühestöötamine on võimalik ainult üheõiguslike rahvaste vahel. Selles mõttes peame Venemaast **föderatiivse vabariigi** asutamist nõudma... Koduse rahu pärast on vaja, et kõik väikerahvad enesele täieliku enesemääramise õiguse ja autonoomia saaksid. Nad oleksid Venemaa **föderatiivses vabariigis**

iseseisvateks osariikideks ja ka sisemiselt vabariiklikult korraldatud . . .“

Kõne võeti mitmetuhandepäälise rahvahulga poolt tormiliste kiiduavaldustega vastu.

„Pealinna Teataja“, Peterburi eesti leht, kirjutas pärast Jüri Vilmsi kõnet (21. märtsil):

„Ometi kord sirutas eestlane rinna täie eneseteadvusega välja ja ütles selge sõnaga, et tema koht Venemaa rahvaste laudkonnas niisama õigustatud on kui teistelgi.“

Varsti võeti ka teiste eesti poliitikameeste poolt föderatsiooninõue omaks. Ent tema eest võitlemises jäi Jüri Vilms esimesele kohale, kuni Eesti täieliku rippumatuse ja iseseisvuse mõtte esilekerkimiseni.

+ Tegevusega Eesti Liidus ja omavalitsuse eelnõu väljatöötamisega ja selle läbiviimisega Peterburis tõusis J. Vilms juhtivate eesti poliitikategelaste etteotsa. Sellest oli aga vähe. Vilmsil puudus tegelik kontakt r a h v a g a. Ta ei saanud omi mõtteid viia laiematesse rahvakihtidesse. Avalikud kõnekoosolekud olid selleks liiga kitsapiirilised. Tarvis oli ka ajakirjanduse abi. Võimalus avanes „Päevalehe“ juures. 20. apr. (3. mail) 1917 annab „Päevaleht“ teada, et Jüri Vilms nimetatud päevast tema poliitilise osa toimetajana töötab. Et Venemaa riigipöörde tõttu esimesed demokraatlikud valimised tulemas olid, Vilmsil aga ikka veel erakond puudus, siis oli nüüd vajalik ka see organiseerida. Kolm päeva pärast „Päevalehe“ toimetusse asumist (23. aprillil) peetigi uue nn. r a d i k a a l s o t s i a l i s t l i k u erakonna asutamiskoosolek. Järgneval esimesel avalikul rahvakoosolekul selgus, et uus erakond tahab koondada kõiki töotajaid kihte, nii kehalise kui ka vaimse töö tegijaid. Ta pidi seisma jõukaid kihte esindavate kodanlike erakondade ja klassivõitluse alusel seisvate proletaarsete erakondade vahel radikaalse keskerakonnana.

Hiljem, ühinedes mõnede teiste samal ajal asutatud rühmitistega (Rakvere Vabariiklaste Liit jt.), võttis uus erakond endale nimeks Eesti Tööerakond ja läks selle nime all sügisel 1917 vastu Vene Asutava Kogu valimistele.

Puhterakondlikul alal, sündmuste kiire arengu tõttu, ei saanud Vilms muud ära teha, kui ainult orga n i s e e r i d a, avaldada „Päevalehes“ 6. (19.) nov. selle üksikasjalikuma e e s k a v a ja näha kaunikest rahva poolehoidu (rühm sai Vene Asut. Kogusse 2 saadikut 4 enamlaste ja 2 demokraadi kõrvale).

Seda tähtsam on Vilmsi töö aga „Päevalehe“ kui suurema ja juhtivama ajalehe toimetajana. Sellel tööalal, enda peagu iga päev ilmuvate juhtkirjadega, kasvatas ta eesti rahvas i s e t e a d v u s t, usku enesse ja süvendas teadmist, et v ö i t l u s e t a ei saavutata midagi.

Vilms võitles ka ise. Rahvale öeldud õhutavad sõnad: „Meie rahvuslik iseteadvus peab tõusma. Sirgeks peab ta enese ajama ja uhkelt seisma teiste rahvaste seas Venemaal, nagu vaba rahva kohane,“ olid ka tema enda võitluse motiiviks. Ja nii me leiamegi „Päevalehe“ 1917. a. juhtkirju sirvides, et neis on suurem hulk pühendatud eesti ja üldse väikerahvaste õiguste nõudmisele Vene keskvalitsuse ees. Ta näeb oma vaimusilma ees Uut Eestit, nagu see hiljem teostuski. †

„Uueks, sootuks teiseks peavad muutuma meie kooliloolud, koolid, need peavad meil õitsema. Uueks peab saama meie maapost, et kirjasõna ja haridus tungiks meie maa kõige kaugemasse metsanurka. Uueks loome oma teed. Kõrgele järjele seame põllutöö ja paneme selleks teaduslikud jõud liikuma. Arstiabi peab meil ... kergelt saada olema ka kõige kaugemas nurgas ja kõige vaesemal inimesel... Tulevikus õpime koolis e e s t i keeles. Kohtutes mõistame kohut e e s t i keeles ja ametikohtades

ajame oma asju eesti keeles... Ja nii edasi. ... Järjekindlalt loome Eesti uueks maaks ja tõstame oma rahvaste haritud rahvaste üheväärilisena haritud Euroopa rahvaks...“

Selle Vilmsi fantaasiapildi teostamistöö ei läinud aga kergesti. Tuli pidada võitlust Vene tagurlike riigiametnikega, et neist oma võõra keelega lahti saada. „Külalt on muukeelsed tagurlikud Vene ametnikud meie rahvast piinanud. Nüüd võtku nad hääga oma kolid kokku ja sõitku minema.“ Aga ka Vene riigi keskvalitsus oli tagasihoidlik oma 30. märtsil Eestimaa omavalitsuse eelnõu puhul antud lubaduste teostamiseks. Sellevastu, et tehtud otsuseid, nagu lubatud, maksma panna, tahetakse 26. mail neid muuta. Eestlastele olevat 30. märtsil suure rutuga liiga palju antud!

See ajab J. Vilmsi vihale: „Rahvas ei ole mängukann, kellele ükskord seadus kinnitatakse ja siis kuu pärast juba jälle uus seadus maksma tahetakse panna...“ Kui sise-ministeriumis küllalt selget vastust ei anta, miks püütakse avarat Eesti omavalitsusseadust igaviisi kärpida, on Vilmsil selge, et „meie peame harjuma mõttega, et Venemaa väikerahvastel kibedad ja ägedad võitlused ees seisavad.“ †

Vilms jääb esialgu lootma, et väikerahvad koondudes ning ühiselt võideldes suudavad oma sihte saavutada, ja ta võtab osa vastavatest organiseerimiskatsetest ning Venemaa väikerahvaste konverentsist.

† Kolmandaks vaenlaseks, kellele Vilms hoope jagas, oli ikka enam ja enam pääd tõstev äärmine pahempoolne vool Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogu näol, kes lõpuks sai Punase Venemaa loojaks.

Kui nimetatud nõukogu 26. mail otsustas Eestimaa komissari J. Poska vallandada, maaomavalitsuse valimi-

sed tühistada ja Eesti valitsemise enda kätte võtta, hüüdis Vilms „Päevalehes“: „... muudkui kästakse. Meie laseme lahti, meie tunnistame valimised tühjaks, meie hakkame Eestit valitsema. Kes teie olete?.. Tehke oma otsuseid, jagage oma käskusid, eesti rahvas ei tunnista teie otsuseid, ei täida ühtki teie käskudest!“ +

Olukorras, kus pärast Vene revolutsiooni hakkasid paistma esimesed iseolemise kiired ja olid näha vaenlased, kes neid ähvardavad tumestada, sai Vilmsist üks tulisemaid Eesti rahvuslike sõjaväeosade loomise eestvõitlejaid. Ka siin tuli tal võidelda äärmiste pahempoolsetega, kes püüdsid Peterburis ärevust tekitada, et organiseerimist nurja ajada.

Sel ajal oli Vene sõjaministriks A. F. Kerenski, kellega Vilms juba varem oli isiklikult tuttav. Seda asjaolu kasutati Eesti polkudele eluõiguse muretsemiseks. Vilms käis mitmed korrad Kerenski juures asja selgitamas ja vaatamata Soldatite ja Tööliste Saadikute Nõukogu vastutöötamisele läks lõpuks korda saada luba 1. Eesti jalaväe polgu formeerimiseks. +

Ka edaspidi jäi Vilms tihedasse kontakti Eesti sõjaväelastega. Eriti mäletatakse üht kõnekoosolekut Haapsalus, kus Vilmsi kõne 1. jal. polgu sõdurkonna poolt suurte kiiduavaldustega vastu võeti. Vastuvaidlejaid enamlasti taheti aga pikema jututa koosolekult minema kihutada.

+ Jüri Vilmsi lootused Eesti föderatsioonile Venega saavad tugevasti kõigutatud Venemaa „Demokraatlikul Nõupidamisel“ Peterburis, mille A. F. Kerenski kokku kutsus, et saada selgust, mida teha, et käärivat riiki hukatuse eest hoida. Kuuldes ja nähes, kuidas suurvenelased rahvuste nõuetest ei hooli, saab Vilmsile selgeks, et rahvused ainult omale jõule peavad lootma. Vastutulekut ei ole kuskilt loota. +

+ Peagi aga (oktoobri lõpul) kukutavad enamlased vägivaldselt Vene Ajutise Valitsuse ja asuvad ise võimu juurde. Ka Eestis tõusevad enamlased vägivaldselt võimule. See on suurele demokraatiasõbrale valusaks hoo-
biks. Nüüd on Vilms ühes teiste Eesti poliitikategelastega jõudnud veendumusele, et Venemaa on lagunemise teele kaldunud ja meie peame ise oma Eesti saatust katsuma korraldada. +

+ 15. (28.) novembriks kutsutakse kokku Eesti Maapäev. Päev enne seda, s. o. 14. nov. aga teatavad enamlased Maapäeva juhatusesele, et nemad on otsustanud Maapäeva laiali saata, sest et see „ebademokraatlikult“ olla valitud. Enamlaste ähvardustest hoolimata tuleb Maapäev ometi kokku ja teatavasti kuulutab enda Eestis ainsaks kõrgema võimu kandjaks. See on enamlastele kuulmata jultumus! Möödub vaevalt pool tundi koosoleku lõppemisest, kui ilmub trobikond ülesässitatud enamlasi. Kantakse plakateid „Maha maanõukogu!“, „Maha Vilms ja Ko!“ Nõutakse maanõunikke. Lossiplatsil astus Jüri Vilms rahva keskel asuva tünni otsa ja hakkas kõnelema. Esialgu jäädi teda kuulama ja plaksutatigi, kuid sääl märgati: „Kurat, see on ju Jüri Vilms!“ ja kohe läks „maha“-kisendamine, vile ning möirgamine lahti. Üksikute kaasseltsiliste vaigistushüüded ei aidanud midagi. Mõne silmapilgu järele astus J. Vilms uuesti tünni otsa ja tahtis kõnelda, kuid kisendav ulgumine tegi katse asjatuks. Päälegi hakati säälolevaid maanõunikke (J. Vilms, J. Teemant, J. Tõnisson ja P. Põld) jalgadega peksma ja pandi neile jalad ette. Nähtavasti taheti neid sel viisil tänavale kukutada, et siis jalgade alla sõtkuda. Peksmist saatis kuulmata sõim, mida ilustasid sõnad „verekoer“ jne. Kära, rüselemise ja vandumisega hakkas rahvahulk Toompealt viimaks liikuma. Kaarli ja Komandandi tä-

nava nurgal kisti J. Teemant J. Vilmsi ja P. Põllu juurest ära. J. Vilmsi ja Põld'u vedas rahvahulk mööda Kaarli tänavat edasi. Vilms saab kivihoobi näkku. Hoop juhtus silma alla. Veri valgus palgele. Edasi sõimati kõige jämedamalt. Löödi rusikatega näkku. Anti jalgadega hoope ja katsuti peksetavaid maha tallata.

Toompealt alla jõudes karjuti äkki: „Viige Vene turule! Viige pritsimaja seina äärde!“ Mida see käsk tähendas, oli selge. Pritsimaja seina ääres oli Tallinnas sel ajal juba enim verist omakohut peetud. Hoopide all jõuti viimaks ringkonnakohtu juurde. Sääli anti J. Vilmsile teine hoop kaela pihta. Enamlaste juhtide kaasabil pääseti kohturuumidesse varjule, kus peeti maanõunikke niikaua kinni, kuni määratsev jõuk laiali läks. †

† Järgmisel päeval astub Vilms kinnimähitud pääga „Päevalehe“ toimetusse, paneb revolvri palitupõuest kuuepõue ja tähendab: „Eile polnud mul seda kahjuks, aga teist korda ma enesega sel viisil enam ümber käia ei lase!“

Ja õhtul Tallinna linnavolikogu koosolekul on Vilms juba jälle väljas, jagades enamlastele nende vägivallategude eest tulisõnalisi hoope. Sõnadega on tal alati kerge olnud neid võita ja nii ka seekord. Protest vägivalla vastu võetakse rõhuva häälteenamusega vastu ja sellele hüüab kaasa kogu maa.

† Pärast vägivaldala Eesti Maapäeva vastu muutus enamlaste valitsemine järjest väljakutsuvamaks. Seejuures kandsid nad aga lootust, et nad kogu maal siiski poolehoidu leiavad, ja kuulutasid välja 21. ja 22. jaanuariks Eesti Asutava Kogu valimised. Nii loodeti „rahva tahtmisega“ oma valitsemist õigustada. Sel ajajärgul teeb Vilms enamlastele tulist vastukihutustööd, et Eesti Asutav Kogu tõesti peegeldaks kogu rahva tahet. Eesti Asutava Koguga taheti Eesti iseseisvust alata. Julgust selle

eest ja enamlaste vastu võitlemiseks oli saanud Vilms ja teised eesti tegelased varsti pärast seda, kui enamlasted 28. nov. Vene Asut. Kogu olid üle võtnud. Siis oli pöördunud J. Vilms ühes J. Poska'ga ja J. Seljamaa'ga iseseisvuse asjus „maakuulamiseks“ Peterburis asuvate välissaadikute poole ja saanud viimastelt lootustandvaid vastuseid.

+ Eesti Asut. Kogu valimised annavad kõige paremat lootust, kuid siis kuulutavad enamlasted, et kuna E. A. K. pole saanud nende soovide kohane, pole teda vaja! Algab enamlaste hirmuvalitsuse kulminatsioon. Ühes mõisnike linnupriiks kuulutamiselega algavad ka eesti tegelaste areteerimised. J. Vilms jätkab oma avalikku enamlastevastast võitlust viimase võimaluseni. Püüab teha katset juba vangistatud dr. Konik'ut vabastada. Läheb isiklikult Toompeale, et diktaator Anvelt'iga kokku saada, kuid tõrutakse püssidega tagasi. Lõpuks peab temagi ühes teiste juhtivate tegelastega „põranda alla“ asuma. †

+ Nüüd saab Eesti Haritlaste Klubi oma kitsaste ruumidega „Estonia“ teatrimaja viimsel korral selleks kohaks, kus toimuvad Eesti Maapäeva nimel salajased ettevalmistavad nõupidamised iseseisvuseks. Vilms on siin alati kaastegev. Kui jõutakse otsusele, et Maapäev isearalise manifestiga kuulutab Eesti iseseisvaks demokraatlikuks vabariigiks, valitakse Vilms nim. manifesti väljatöötamis-komisjoni. Silmapilk on kriitiline. Sakslased on juba ammu Saaremaal sees ja on oodata nende edasiliikumist mandrile. Kogu tegevus nõuab kiiret ja kõhklematut talitamist. Maapäeva volitatud võimukandjate kogu vähendatakse kolmeliikmeliseks: valitakse Eestimaa Päästekomitee, koosseisus — Päts, Vilms, Konik, kelle kätte antakse kogu riiklik võim kuni normaalse olude saabumiseni. ()

Nüüd püüab Päästekomitee teha katsed avaldada ülalmainitud manifesti. Tallinnas pole see võimalik, sest siin võimutsevad enamlased edasi.

Kõige paremad väljavaated manifesti avaldamiseks leitakse olevat Haapsalus, kus asus demokraatlikule mõttele truuks jäänud 1. Eesti polk. Sõitma pidi kolm saadikut. Ja kes sõidavad? — Ei muu kui J. Vilms K. Pätsi kõrval. Kolmandana nimetati ühte ja teist, kuid ei jõutud leida, kes nõus oleks olnud kaasa sõitma.¹ J. Vilms teadis, et „igaihel on kaotada üksainus elu“,² ja seda ei pidanud ta kalliks kaotada oma unistuse — vaba ja iseseisva Eesti eest.

Jüri Vilmsil on Haapsallu-sõidul rutt. Iseseisev Eesti on vaid tundide küsimus! Aga — mida kaugemale jõutakse, seda tihedamaks lähevad põgenevate venelaste jõugud ja seda vaenlikumate pilkudega vahitakse sõitvat autot. — Vastutulevast salgast laseb üks soldat põlvili, tõstab püssi palgesse ja laseb... Käib pauk ja kuul vingub üle rahvasaadikute päade, kus kantakse rahva mõtet, mis peab teostuma.

K. Päts pole soojalt riietatud. Tal on põlv kangeks külmanud; avaldatakse soovi kuhugi teeäärsesse tallu sisse astuda, et mõni võileib süüa ja ennast soojendada. Peatutakse ühes teeäärses majakeses. Ollakse vaevalt mõni minut toas viibinud, kui tuleb Haapsalu poolt salk madruseid nähtavale. Madrustejõuk astub tuppa. Püütakse olla nende vastu „seltsimehelik“. Küsitakse, kas on külm, antakse mõni lonks veini. — Vilms seisab kesk väikest tuba, madrustejõuk tihedalt ümber. Küsitellakse — kuhu ja mis otstarbel sõidetakse. Vilms seletab, et sõide-

¹ K. Pätsi mälestused.

² J. Vilmsi sõnad A. Veiler'ile.

takse Haapsallu, kus tahetakse veel toitlusarveid õien-
dada. Oma isiku tõestuseks võtab ta taskust Vene Asut.
Kogu liikmetunnistuse, mis ta kuulsa enamlaste tegelase
Uritski käest juhuslikult võtnud. Uritski nime kuuldes ja
allkirja nähes muutuvad ka madrused „seltsimehelikuks“.
Seletavad, et Haapsalus möllavat valgekaart ja sakslased
ning hoiatavad sinna sõitmast. Neile tähendatakse, et
ollakse sunnitud kohust täitma. Niiviisi pääsetakse „terve
nahaga“. Kui J. Vilmsil poleks juhuslikult Uritski „paber-
rit“ kaasas olnud ja poleks mõistnud õieti kohelda ve-
nelasi kui „seltsimehi“, kes-teab kuidas vahejuhtumine
oleks lõppenud.

Sõidetakse edasi. Ent peagi ollakse sunnitud tagasi
pöörduma. Saksa väed on juba Haapsalus!¹ Tagasisõidul
käib Vilms Keila jaama „uurimas“. See kubiseb enamlaste
„sõjaväest“. Katsutakse ruttu minema saada, enne kui
enamlaste märkavad. Linna jõutakse tagasi vahejuhtu-
miseta. Minnakse „põranda alla“ tagasi.

Iseseisvuse väljakuulutamine nurjus, kuid „m õ t e“ ei
sure. Püütakse T a r t u pääseda, et sääl iseseisvus välja
kuulutada. — Jälle otsib Vilms võimalust, kuidas linnast
välja pääseda. Ka see katse nurjub.

Järgmisel päeval pärast Tartu reisu nurjumist tuleb
J. Vilms mõttele manifest pühapäeval, 24. veebruaril „Es-
tonia“ teatris pärastlõunase „Madam Sans-Gêne'i“ eten-
duse ajal välja kuulutada. Esimese ja teise vaatuse vahel
pidid teatri välisüksed kõik relvastatud valve alla võe-
tama, telefonitraadid läbi lõigatama ja siis oleks J. Vilms

¹ Teatavasti kuulutas K. A. Hindrey sakslaste Haapsallu tule-
kul 1. Eesti polgu kaitse all omal algatusel Eesti iseseisvuse, kuna
tal teada oli Päästekomitee otsus seda igal juhul teha. Vt. ligemalt:
K. A. Hindrey, Kindral Ernst Põdder. „Eesti Rahvuslikud Suur-
mehed“ nr. 2, lk. 26.

tagaukse kaudu lavale läinud, eesriide ette astunud ning manifesti ette lugenud.

Plaani teostamise ettevalmistus pidi sündima suurimas saladuses, sest enamlaste päästaap asus otse „Estonia“ teatri vastas, mõisnikkude krediitkassa (praegu Maa-panga) ruumides.

Juba tehti ettevalmistusi teatri sõjariistus piirami-seks, kuid etendus jäi ära ja seegi kavatsus nurjus. Ent teostus siiski! Enamlased põgenesid pühapäeval ise. Ja sai teoks J. Vilmsi ja kogu rahva mõtte. Manifest avaldati. Eesti on iseseisev. Ja juba sama kuupäeva (24. veebruari) kandvas päevakäsus nr. 5, kus avaldati esimese Eesti Ajutise Valitsuse koosseis, loeme punkti 2 all — Ministrite nõukogu abiesimees ja kohtuminister Jüri Vilms.

Karjapoisist, kes jõe ääres kalade jagamisel lubab hakata advokaadiks, et näidata siis, kus õigus seisab, on saanud teine mees riigis — kohtuminister ning pää-ministri abi. —

J. Vilms oli küll aidanud teostada rahva mõtte, kuid vaba Eesti pinda ei saanud ta siiski näha. Juba järgmise päeva (25. veebr.) keskpäeval marssisid Saksa väed Tallinna ja panid kogu maal oma rusikavõimu maksma. Alles 1. märtsil leiab kindral Seckendorf võimalust Eesti Ajutise Valitsuse saatkonda, kuhu kuulus ka Vilms, vastu võtta, kuid mitte oma õige nime all, vaid kui „härri Pätsi ja tema saatkonda“. Sääl tallatakse rahva „mõtte“, mis äsja oli teostunud, uuesti põrmu. Seletatakse, et pole mingisugust Eesti Vabariiki ega tema Ajutist Valitsust!

Kuid mõtet on võimatu väevõimuga surmata! Mõtte läheb jälle ühes J. Vilmsiga „põranda alla“ ja elab sääl edasi. Tungib koguni välja ja valmistab tõsist tuska

enda tallajaile. Okupatsioonivõimud näevad teda nn. „passiivse vastupanuna“ kogu rahvas.

+ Kui Ajutine Valitsus juba selgusele oli jõudnud okupatsioonivõimude tegevuse üle, tõusis tarvidus olukorrast oma välissaatkonnale teateid viia, et sääl seda energilisemalt jätkataks võitlust Eesti iseseisvuse eest. Aga — „Väljapääsemine on võimatult raske: Soomes on kodusõda. Venemaal enamlaste terror, kodus valvavad Saksa sõjavõimud ja nende Balti toetajad iga sammu järele.“ +

Kes julgeks teha katsed niisugusest raudrõngast läbi pääseda? See küsimus tõuseb üles ühel salajasel Ajutise Valitsuse koosolekul Eesti diviisi staabis, millel sakslased esialgu edasi lasksid teetseda.

Kes julgeb?! — Eks see, kel on vaid „üks elu kaotada“. Eks see, kes ei kannata, et „mõte“ väevõimuga surmatakse, ja teab, et „kui langeb üks tema kandjatest — astub teine asemele“. Eks see, kes „põrutab rusikaga lauale“ ja kindlasti u s u b, et ükskord langeb siiski kokku see Preisi raudrull². — Jüri Vilms!

Teda hoiatatakse nii ohtlikule reisule asumast. Võib-olla koguni oodatigi, et meie avalikud tegelased püüaksid põgeneda, et neid siis kohtuta kui koeri surmata. Vilms aga jääb kindlaks. Ta arvab, et sakslased tema niikuinii kinni võtavad.

+ Volitused, mis J. Vilmsile Ajutise Valitsuse poolt kaasa antakse, on suured. Temale antakse ülesanne korraldada välissaatkondade tegevust Ajutise Valitsuse juhtnõotide järgi. Ta võib välismaal isegi uue Ajutise Valitsuse luua, kui selleks tarvidust. Juba järgmisel päeval pärast salajast koosolekut, s. o. mõni päev enne lihavõttepühi, algab

¹ K. Pätsi mälestused, „Vaba Maa“ 1919, nr. 45.

² O. Strandmann'i mälestused, „Vaba Maa“ 1919, nr. 45.

Vilms sõitu Tallinnast oma noorte sõprade — kalevlaste Arnold Jürgens'i ja Johannes Peistik'u saatel.

Lahkumise silmapilk on käes. Kõik on püsti tõusnud. Viimane käepigistus ja õnnesoov. Muidu nii rahulik Vilms on nähtavasti ärritatud, kui jumalaga jättes tugevasti K. Pätsi kätt surub, ja lausub: „Kui minuga midagi sünnib, siis ära pea mind halvas mälestuses“¹. Dr. Konikule ütleb ta: „Ei tea, kas üksteist enam näeme“. J. Vilms nagu a i m a s midagi. Juba Maapäeva saadikuna veriseks peksuna ütelnud ta isale, kes teda vaatama sõitnud: „Võta õige Pilstverre suurem hauaplats, kes-teab kauaks seda elu on — vaenlasi palju!“ Ja J. Seljamaa'le tähendanud ta Peterburist ära sõites — „Ehk on viimne see koosviibimine!“ J. Vilms a i m a b ehk midagi, kuid ta läheb siiski, sest ta teab, et rahva mõtte teostamine seisab raske vastutusena rahvasaadikutel. Ja siis tõmbab kindel käsi ukse igavesti enda järel kinni.

Märtrisurm.

Nagu Vene isevalitsuse päevil käis põgenike tee välismaale üle Soome, nii valis ka Vilms sama tee.

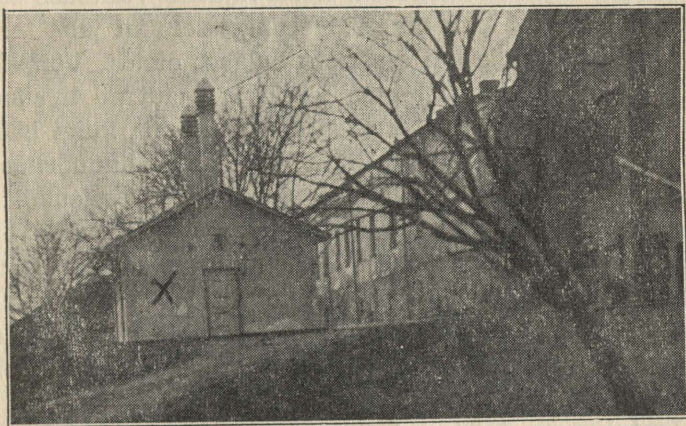
Tallinnast Leo Simsivart'ilt võeti hobune, pandi regi „kanakorviga“ taha ja sõit läks randa mööda Kolga poole.

6. aprillil jõuti Käsnu kapten Tiedemann'i juurde. Siin peatuti terve päev, töötati Soome sõidu kava lõplikult välja: üle Stenskäri ja Kõrgesaare Kotkasse ja 8. aprilli hommikul sõideti sama hobusega edasi. Heinu ja toidumoonna oli mitmeks päevaks kaasas. Teejuhiks tuli Käsnu rannamees Aleksei R ü n k. Kõigil olid soojad riided sel-

¹ K. Pätsi mälestused, „Vaba Maa“ nr. 45, 1919.

jas ja viltsaapad jalas. Sõjariistad jäeti Vilmsi ettepanekul Käsmu maha, et vältida võimalikke sekeldusi.

8. apr. õhtuks jõuti Stenskäri saare juurde, mis Soome rannast umbes 35 km kaugusel. Et jää oli pragusid täis, ei pääsetud saarele. Jäädi ööks merele. Hommikul, kui Stenskäri tuletornivaht üles ärkas, nägi ta musti kogusid Kõrgesaare pool, hulk maad Stenskärast eemal, edasi liiku-

Kuur Töölö suhkruvabriku õues, kus sakslased hoidsid Jüri Vilmsi ühes kaaslastega enne mahalaskmist kinni.

mas. Mehed olid hobuse teadmata põhjusel maha jätnud. Paistis, nagu lükkaksid mehed rege mööda kiilast jääd enese ees.

Mehed ei teadnud, mis neid ees ootab.

J. Vilmsi reisule asudes oli alanud ka Soome sakslaste sissetungimine. Soome lõunarand oli seks ajaks, kui Vilms sinna pidi jõudma, parajasti juba sakslaste käes.

Ja siis nähti Eesti reisijaid saksa vahisalga poolt kinnivõetuina, vangidena. Nad saadeti ülekuulamiseks Saksa väe lähema ülemuse juurde Kotkasse. Ülekuulamisel sele-

tasid vangid, et nende sõit olevat läinud hästi, kuid siis murdnud hobune jääle kukkudes jalaluu, mispärast nad olnud sunnitud Kõrgesaarele tulema, kus nad vangistatud.

Kotkast viidi vangid Pellingisse ja säält laeval Helsingi. Helsingis hoiti neid Töölo suhkruvabriku õuel kuuris kinni (vt. pilt lk. 51) ja kuulati saksa staabis üle.

Et sakslased Eestis juba 1. märtsil ametlikult kohtusid meestega, kes end nimetasid Eesti Ajutise Valitsuse saadikuteks, siis oli loomulik, et Helsingis sel ajal juba teati, mis mehi põgenike kui eestlaste hulgast otsida. Võimalik ka, et päriti Tallinnast otse järele ja saadi nii ligemaid andmeid ja juhtnöore. Ja need ei võinud olla kuigi hääd, sest hoolimata sellest, et Vilms enamlaste „linnupriiuse“ puhul astus sakslaste kaitseks „inimikkuse“ seisukohalt välja, oli ta kohalikele sakslastele kui suur rahvuslik võitleja kunagi pinnaks silmas. Seda kinnitab okupatsiooni-aegne „Oberbürgermeisteri“ Dehio ütlus „Päevalehele“ ilmumise loa nõutamise puhul: — „Päevalehe“ juures on ka üks Jüri Vilms — ja sellega on kõik öeldud.“ Luba ei antud.

Igatahes on teada, et Soome Saksa okupatsioonivõimud piinasid eesti vange, kui Eesti valitsuse liikmeid või agente, et neilt pressida välja teateid Eesti Ajutise Valitsuse tegevuse ja kavatsuste kohta. Ülekuulamiselt tulles on vangidel nähtud raskeid piinamismärke. Kaasvangidele — Soome ja Vene punastele on mehed kangelaslikult kinnitanud, et nad ennem surevad, kui midagi üles annavad; ühtlasi paludes, et nende saatusest kuidagi Tallinna teatataks.

13. aprillil (1918), kohe pärast ülekuulamist toodi vangid ühes paljude kinnivõetutega Töölo suhkruvabriku taha õuele ja seati ritta madala liivaseljandiku äärde, millel kasvavad üksikud männid. Kõik eestlased pidasid endid uhkelt

ja külmavereliselt ülal. Vilms oli vaikne ja vastas vaid mõne sõna küsimistele. Seisis uhkelt, pää püsti. — Ja siis tõusid sakslaste püssirauad esimeseks kogupauguks eestlaste pähe. Surnud tõsteti vabriku töövankritele, viidi linnast välja 5 km kaugusel olevasse Huopalahti metsaserva ja maeti vennashauda kivirihalise mäeseljandiku äärde. Eestlaste ja teiste surnukehade vahele visati roguskit ja maa tehti päält tasaseks. Nii kõlavad ametlikud teated.

Jüri Vilmsi surmasõnumit hiljem teada saades kirjutas „Postimees“: „Raske on sügavat põlgust tagasi hoida nende metsikute vägivallainimeste vastu, kes selle jälgi kuriteo toime panid. See on seesama inimlikkudest piiridest väljaminev külm, küüniline, toores saksa härrasmehe iseloom, mis Liivimaa ajaloos nii sagedasti jäledates tegudes on avaldunud.“

Hauda päält tasaseks tehes mõeldi, et nii nagu on jäljetult kadunud mehed, nii on kadunud ka mõte, mida need enestega kandsid. Ent, kui nende metsikute sakslaste kõrvale, kes oma labidatega kaotasid inimeste jälgi ja mõtet, oleksid astunud nende esiisad, kes kord äraandlikult tapsid Eesti kuningad, siis oleksid need ehk jahmattades hüüdnud: „Vennad, kui see on sama mõte, mida meie kord sadasid aastaid tagasi püüdsime kaotada, siis on ka teie töö asjata, — seda mõtet ei suuda keegi hävitada!“

Ja mõte elas edasi. Ka Jüri Vilms elas oma mõtteosaliste teadvuses ligi aasta pärast oma surma. Alles 24. veebruaril 1919 tõi „Vaba Maa“ J. Vilmsi surmasõnumi avalikkuse ette ja pühendas talle terve iseseisvuse aastapäeva numbri. Kuid ligemalt ei teatud surmasaamisloost ka siis veel midagi. Võidi teha vaid igasuguseid oletusi.

Läks veel ligi aasta, enne kui suudeti selgitada meil

ülaltoodud surmateekond ja leida koht, kus pidid puhkama J. Vilmsi ja ta kaaslaste maised jäänused. Asja uuris energiliselt Jüri Vilmsi hää sõber ja erakonnakaaslane Tõnis Kalbus oma huvist ja Vabariigi Valitsuse ülesandel.

1920. a. 9. detsembril oldi nii kaugel, et võidi alata tasa-seks tehtud haua lahtikaevamisega. Ühishauast võeti välja 32 surnukeha. Nad olid kõik nii mädanenud, et isikuid suudeti selgitada vaid kaasatoodud riideproovide ja antropomeetriliste mõõtude abil. Nende äratundmist kergendas veel see asjaolu, et kõik neli eestlast teadete järgi pidid asuma haua põhjas (nad surmati kõige enne) ja roguskiga kaetud.

Haua keskel tulidki mädanenud roguski tükid nähtavale. Esimesel surnukehal, mis roguski alt välja võeti, oli jalas valge-musta-ruudulised aluspüksid ja särgil punased tähed A. R. Polnud kahtlust, et see on teejuhi A l e k s e i R ü n g a põrm. Selle järele võeti välja teine surnukeha. Sellel oli seljas hall villane sportsärk ja valgel alussärgil märktindiga kirjutatud „Jürg“, edasi polnud võimalik lugeda. Taskus oli tal kuldsõrmus ja 5-pennine Soome raha. — Uurimiskomisjonil jäi üle ainult nentida, et ka Arnold Jürgensi laip on leitud.

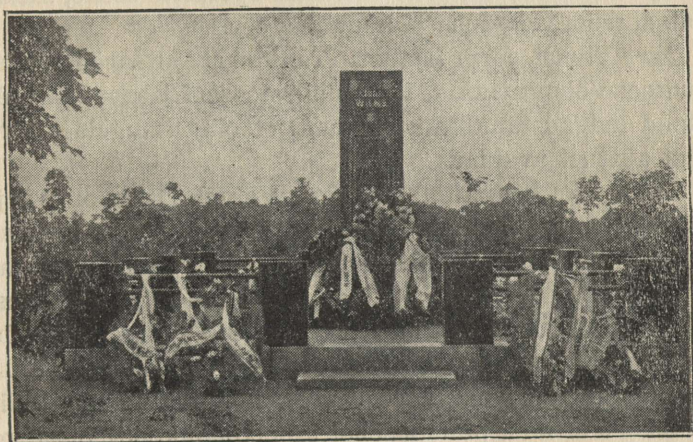
Kolmas laip oli kogult suurem. Seljas samuti hall villane sportsärk, rõivasteks mustjate triipudega vest ja kuub ja taskus hall villane sall. Et olemasolevate andmete ja proovide järgi J. Vilmsil just niisugused rõivad olid, oli ka tema leidmine kindel.

Neljandas laibas tunti ära Johan Peistik.

Laipade kolpades olid kuuliaugud.

Äratuntud laibad pandi ajutistesse puusärkidesse ja asetati Huopalahti politsei kuuri, kuhu nad järgmise päevani valve alla jäeti ja siis tsinkpuusärkidesse ümber paigutati.

15. detsembri (1920) hommikul sõitis Eesti sõjalaev „Lennuk“ Helsingi, et tuua oma iseseisvuse ohvreid nende poolt unistatud nüüd juba tõesti v a b a Eesti pinnale. Saatkonnast, kes sellest kurvast toimingust osa võtsid, olgu nimetatud J. V. kaaslane Päästekomitees prof. Konik, välisminister Strandman ja J. Vilmsi 68-aastane isa. —

Jüri Vilmsi haud Pilistvere kalmistul.
Ülesvõtte tehtud pärast hauasamba avamist a. 1926.

Õhtul jõuti Tallinna sadamasse, kus ootas suur hulk leinavat rahvast Riigivanema ja kaitseministriga eesotsas.

Ööks jäid puusärgid laevale kadettidest auvahtkonna valvele kuni järgmise päeva hommikuni, millal oli ette nähtud vabaduse ohvrite Eesti oma mulda puhkusele saatmine.

Ilmusid ajalehed järelhüüdudega ja austusavaldistega.

„Kellad helisevad üle linna. Neli surnukeha viiakse viimsele unele. Aga nende surnukehadega ühenduses on ajajärk meie võitlevast minevikust, ajajärk, kus kokku-

pigistatud rahvas oma igatsuste kandjaid läbi raudahela saatis. Neli jäid ahela alla. Aga meie seisame ilma pääkatteta nende nelja surnukeha ees. Ja tuleb meil veel tulevikus see neetud aeg meelde, siis seisavad ka need neli meest meie silmade ees¹. Senikaua kui kestab eesti rahvas, heljuvad teie märtrikujud, kes olete langenud isamaa rõhujate kuulide all, meie ees. Teie õpetasite meile, kuidas peab surema vabaduse ja kodumaa eest“².

Jüri Vilmsi põrm saadeti Tallinnast kitsarööpmelisel raudteel Võhma jaama. Vahepäälsesseggi jaamadesse olid tulnud hulgad tänulikku rahvast, et oma kangelasele viimast austust avaldada. —

Kella 4-ks hommikul jõutakse Võhma. Teed on põhjatud. Ent mida ligemale jõutakse Pilistverele, seda enam kogub rahvast, kes vaikselt leinas küll vankritel ja jala leinarongiga liituvad. Rong liigub mööda Arkmast, J. Vilmsi sünnitalust Pidurist ja peatub pärasises kodus Korstnal. Ja siis edasi Pilistverre — teed mööda, millel kahekümne kahe aasta eest vara hommikul võis näha liikumas 9-aastast punapõselist kihelkonnakooli-poissi, kelle pääs keerlesid „suured ja vägevad soovid“.

¹ Vt. „Päevaleht“ nr. 287, 16. dets. 1920.

² Samas nr. 288, Riigivanem Piibu kõne 17. dets. 1920.

A A

9467
I 6
157009

Hind 50 senti